ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΓΕΝΙΚΗΣ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
VERICA TRSTENJAK
της 6ης Ιουλίου 2010 [1]

I — Εισαγωγή

1. Στην παρούσα υπόθεση υποβλήθηκε από το Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság (δικαστήριο της δεύτερης και τρίτης περιφέρειας της Βουδαπέστης, στο εξής: αιτούν δικαστήριο) αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 234 ΕΚ [2], με την οποία απηύθυνε στο Δικαστήριο σειρά ερωτημάτων σχετικά με την ερμηνεία της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με καταναλωτές [3].

2. Αφορμή για την υποβολή αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αποτέλεσε η ένδικη διαφορά μεταξύ της VB Pénzügyi Lízing Zrt. (στο εξής: ενάγουσα της κύριας δίκης) και του Ferenc Schneider (στο εξής: εναγόμενος της κύριας δίκης) σχετικά με την επιστροφή δανείου. Μεταξύ άλλων τίθεται το ερώτημα ποιος είναι ο ρόλος του Δικαστηρίου σε σχέση με την εγγύηση της ομοιόμορφης εφαρμογής σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων των καταναλωτών που προβλέπει η οδηγία 93/13. Το εν λόγω ερώτημα πρέπει να απαντηθεί υπό το φως της μέχρι σήμερα νομολογίας του Δικαστηρίου και ιδίως της αποφάσεως της 4ης Ιουνίου 2009 στην υπόθεση C-243/08, Pannon [4].

II — Κανονιστικό πλαίσιο

Α — *Κοινοτικό δίκαιο*

1. Οργανισμός του Δικαστηρίου

3. Το άρθρο 23 του πρωτοκόλλου περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου ορίζει τα εξής:

«Στις περιπτώσεις που αναφέρονται στο άρθρο 35, παράγραφος 1, της Συνθήκης ΕΕ,

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γερμανική.

2 — Η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ρυθμίζεται πλέον, βάσει της Συνθήκης της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας της 13ης Δεκεμβρίου 2007 (ΕΕ C 306, σ. 1), στο άρθρο 267 της Συνθήκης για τη Λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ενώσεως.

3 — ΕΕ L 95, σ. 29.

4 — Απόφαση της 4ης Ιουνίου 2009, C-243/08 (Συλλογή 2009, σ. I-4713).

στο άρθρο 234 της Συνθήκης ΕΚ και στο άρθρο 150 της Συνθήκης ΕΚΑΕ, η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου που αναστέλλει τη διαδικασία και παραπέμπει στο Δικαστήριο, κοινοποιείται προς αυτό επιμελεία του εθνικού δικαστηρίου. Η απόφαση αυτή κοινοποιείται, εν συνεχεία, επιμελεία του Γραμματέα του Δικαστηρίου, στους ενδιαφερομένους διαδίκους, στα κράτη μέλη και στην Επιτροπή, καθώς και στο Συμβούλιο ή την Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα, εάν έχουν εκδώσει την πράξη το κύρος ή η ερμηνεία της οποίας αμφισβητείται, και στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο, εάν η πράξη το κύρος ή η ερμηνεία της οποίας αμφισβητείται έχει εκδοθεί από κοινού από τα δύο αυτά όργανα.

Εντός προθεσμίας δύο μηνών από την τελευταία αυτή κοινοποίηση, οι διάδικοι, τα κράτη μέλη, η Επιτροπή και, ενδεχομένως, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα έχουν το δικαίωμα να καταθέτουν στο Δικαστήριο υπομνήματα ή έγγραφες παρατηρήσεις.

Στις περιπτώσεις που προβλέπονται στο άρθρο 234 της Συνθήκης ΕΚ, η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου κοινοποιείται, επιπλέον, επιμελεία του Γραμματέα του Δικαστηρίου, στα συμβαλλόμενα στη συμφωνία για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο κράτη, εκτός των κρατών μελών, καθώς και στην Εποπτεύουσα Αρχή της ΕΖΕΣ που προβλέπεται από την εν λόγω συμφωνία· τα κράτη αυτά και η Εποπτεύουσα Αρχή της ΕΖΕΣ έχουν το δικαίωμα, εντός προθεσμίας δύο μηνών από της κοινοποιήσεως και οσάκις υφίσταται σχέση με έναν από τους τομείς εφαρμογής της συμφωνίας, να καταθέτουν στο Δικαστήριο υπομνήματα ή έγγραφες παρατηρήσεις.[…]»

4. Με τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας για την τροποποίηση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας την 1η Δεκεμβρίου 2009 τροποποιήθηκε και το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου[5]. Η εν λόγω τροποποίηση συνίσταται ωστόσο σε απλή συγκεκριμενοποίηση ορισμένων σημείων που αφορούν τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, η οποία πλέον διέπεται από το άρθρο 267 ΣΛΕΕ.

2. Η οδηγία 93/13

5. Κατά το άρθρο 1, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, σκοπός της είναι η προσέγγιση των νομοθετικών, κανονιστικών και διοικητικών διατάξεων των κρατών μελών, οι οποίες αφορούν τις καταχρηστικές ρήτρες στις συμβάσεις που συνάπτονται μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή.

6. Στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας, προβλέπονται τα ακόλουθα:

«Ρήτρα συμβάσεως που δεν απετέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως θεωρείται καταχρηστική όταν, παρά την απαίτηση καλής πίστεως, δημιουργεί εις βάρος του καταναλωτή σημαντική ανισορροπία ανάμεσα στα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των μερών, τα απορρέοντα από τη σύμβαση.»

5 — ΕΕ 2008, C 115, σ. 210.

7. Το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας ορίζει:

«Τα κράτη μέλη θεσπίζουν διατάξεις σύμφωνα με τις οποίες οι καταχρηστικές ρήτρες συμβάσεως μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή, τηρουμένων των σχετικών όρων της εθνικής νομοθεσίας, δεν δεσμεύουν τους καταναλωτές, ενώ η σύμβαση εξακολουθεί να δεσμεύει τους συμβαλλόμενους, εάν μπορεί να υπάρξει και χωρίς τις καταχρηστικές ρήτρες.»

8. Το άρθρο 7, παράγραφος 1, της οδηγίας έχει ως εξής:

«Τα κράτη μέλη μεριμνούν ώστε, προς το συμφέρον των καταναλωτών, καθώς και των ανταγωνιζόμενων επαγγελματιών, να υπάρχουν τα κατάλληλα και αποτελεσματικά μέσα, προκειμένου να πάψει η χρησιμοποίηση των καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτονται από έναν επαγγελματία με καταναλωτές.»

Β — *Εθνική νομοθεσία*

9. Όπως προκύπτει από τη διάταξη περί παραπομπής, ο Ούγγρος νομοθέτης μετέφερε στο εσωτερικό δίκαιο την οδηγία 93/13 σταδιακά. Οι διατάξεις που έχουν σήμερα εφαρμογή είναι αποτέλεσμα τροποποιήσεων που έγιναν με τον νόμο αριθ. III του 2006 ο οποίος, μεταξύ άλλων, τροποποίησε τα άρθρα 205/Α, 205/Β και 209 έως 209/Β του Polgári törvénykönyv (ουγγρικού Αστικού Κώδικα, στο εξής: ΑΚ).

10. Το άρθρο 205/Α του ΑΚ ορίζει, στην παράγραφο 1 αυτού, ότι κάθε συμβατική ρήτρα την οποία ένα συμβαλλόμενο μέρος καθόρισε εκ των προτέρων, μονομερώς και χωρίς συμμετοχή του αντισυμβαλλομένου, για τους σκοπούς συνάψεως πολλαπλών συμβάσεων και τα οποία οι συμβαλλόμενοι δεν διαπραγματεύθηκαν συγκεκριμένα πρέπει να θεωρείται ως γενική συμβατική ρήτρα.

11. Κατά την παράγραφο 2, η απόδειξη ότι οι αντισυμβαλλόμενοι διαπραγματεύθηκαν ατομικά τη γενική συμβατική ρήτρα προσκομίζεται από τον αντισυμβαλλόμενο ο οποίος επικαλείται την εν λόγω ρήτρα. Η διάταξη αυτή έχει επίσης εφαρμογή σε περίπτωση διαφοράς μεταξύ των αντισυμβαλλομένων επί του ζητήματος αν διαπραγματεύθηκαν ατομικά τη συμβατική ρήτρα η οποία καταρτίστηκε εκ των προτέρων και μονομερώς στη συναφθείσα σύμβαση με τον καταναλωτή εκ μέρους του αντισυμβαλλομένου του.

12. Κατά την παράγραφο 3, ο χαρακτήρας μιας γενικής συμβατικής ρήτρας δεν επηρεάζεται από το περιεχόμενο, τη μορφή ή τη διατύπωση αυτής, ούτε από το γεγονός ότι περιλαμβάνεται στην ίδια τη σύμβαση ή σε χωριστή πράξη.

13. Το άρθρο 205/Β του ΑΚ ορίζει, στην παράγραφο 1 αυτού, ότι η γενική συμβατική ρήτρα εντάσσεται στη σύμβαση μόνον αν ο αντισυμβαλλόμενος ο οποίος την επικαλείται έδωσε τη δυνατότητα στον άλλο

συμβαλλόμενο να λάβει γνώση του περιεχομένου της και μόνον αν ο τελευταίος τη δέχθηκε ρητά ή σιωπηρά.

14. Κατά την παράγραφο 2, ο αντισυμβαλλόμενος πρέπει να πληροφορείται ειδικά την ύπαρξη μιας γενικής συμβατικής ρήτρας η οποία παρεκκλίνει ουσιαστικά από τη συνήθη συμβατική πρακτική ή από τους κανόνες που έχουν εφαρμογή στις συμβάσεις, ή αποκλίνει από διάταξη εφαρμοζόμενη προηγουμένως μεταξύ των μερών. Μια τέτοια ρήτρα εντάσσεται στη σύμβαση μόνον αν ο αντισυμβαλλόμενος –στον οποίο επισημάνθηκε ειδικώς– τη δέχθηκε ρητά.

15. Το άρθρο 205/C του ΑΚ ορίζει ότι, σε περίπτωση ασυμβιβάστου μεταξύ της γενικής συμβατικής ρήτρας και μιας άλλης ρήτρας της συμβάσεως, η τελευταία είναι αυτή που αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της εν λόγω συμβάσεως.

16. Βάσει του άρθρου 209, παράγραφος 1, του ΑΚ, γενική συμβατική ρήτρα, ή ρήτρα συμβάσεως συναφθείσα με καταναλωτή η οποία δεν υπήρξε αντικείμενο διαπραγματεύσεως μεταξύ των μερών, είναι καταχρηστική όταν επιβάλλει στους συμβαλλομένους μονομερώς και χωρίς δικαιολογία, και κατά παράβαση των απαιτήσεων της καλής πίστεως και της εντιμότητας στις συναλλαγές, δικαιώματα και υποχρεώσεις που θέτουν σε μειονεκτική θέση τον αντισυμβαλλόμενο εκείνου που επέβαλε την εν λόγω ρήτρα.

17. Η παράγραφος 2 του ιδίου άρθρου ορίζει ότι κατά τη στιγμή εκτιμήσεως της καταχρηστικής φύσεως της ρήτρας πρέπει να εξετάζονται όλες οι περιστάσεις που υπήρχαν κατά τη σύναψη της συμβάσεως και οι οποίες κατέληξαν σε αυτήν, καθώς επίσης και η φύση των υπηρεσιών που προβλέπονται και οι σχέσεις της σχετικής ρήτρας με τις άλλες διατάξεις της συμβάσεως ή με άλλες συμβάσεις.

18. Βάσει της παραγράφου 5 του ίδιου άρθρου, μια συμβατική ρήτρα δεν μπορεί να θεωρηθεί ως καταχρηστική αν επιβάλλεται από τον νόμο ή περιλήφθηκε στη σύμβαση κατ' εφαρμογήν διατάξεως νόμου.

19. Το άρθρο 209/Α του ΑΚ ορίζει, στην παράγραφο 1 αυτού, ότι καταχρηστική ρήτρα περιλαμβανομένη σε σύμβαση ως γενική συμβατική ρήτρα μπορεί να προσβληθεί από τον αντισυμβαλλόμενο ο οποίος βλάπτεται.

20. Κατά την παράγραφο 2 του άρθρου αυτού, καταχρηστική ρήτρα η οποία καταρτίζεται εκ των προτέρων και μονομερώς ως γενική συμβατική ρήτρα σε σύμβαση συναφθείσα με καταναλωτή εκ μέρους του αντισυμβαλλομένου του και την οποία δεν διαπραγματεύθηκαν ατομικά οι συμβαλλόμενοι είναι άκυρη. Μπορεί να γίνει επίκληση της ακυρότητας μόνον προς το συμφέρον του καταναλωτή.

21. Έχοντας υπόψη τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, ο Ούγγρος νομοθέτης, εκδίδοντας τον νόμο XXX του 2003, τροποποίησε τον Κώδικα Πολιτικής

Δικονομίας (στο εξής: ΚΠολΔ) υπό την έννοια ότι, σύμφωνα με το άρθρο 155/Α, παράγραφος 2, του ΚΠολΔ, τα ουγγρικά δικαστήρια τα οποία υποβάλλουν στο Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως αιτήσεις περί εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως υποχρεούνται επίσης να τις κοινοποιούν συγχρόνως, προς πληροφόρηση, στον Υπουργό Δικαιοσύνης.

III — Τα πραγματικά περιστατικά, η κύρια δίκη και τα προδικαστικά ερωτήματα

22. Αντικείμενο της κύριας δίκης αποτέλεσε μια διαφορά σε σχέση με την επιστροφή δανείου το οποίο ο εναγόμενος της κύριας δίκης ήθελε να χρησιμοποιήσει για την αγορά αυτοκινήτου. Η ενάγουσα συνήψε τη σύμβαση δανείου στο πλαίσιο της οικονομικής της δραστηριότητας, ενώ ο εναγόμενος συμβλήθηκε στις 14 Απριλίου 2006 ως καταναλωτής. Όταν ο εναγόμενος έπαψε να εκπληρώνει τη συμβατική του υποχρέωση για πληρωμή των δόσεων, η ενάγουσα κατήγγειλε τη σύμβαση και απαίτησε από τον εναγόμενο να της καταβάλει τα υπολειπόμενα ποσά.

23. Η ενάγουσα της κύριας δίκης ζήτησε την έκδοση διαταγής πληρωμής, η σχετική αίτησή της όμως δεν υποβλήθηκε ενώπιον του Ráckevei Városi Bíróság (δικαστήριο του Ráckeve) το οποίο ήταν κατά τόπο αρμόδιο βάσει της γενικής δικαιοδοσίας της κατοικίας του εναγομένου. Αντ' αυτού στηρίχτηκε σε συμβατική ρήτρα, κατά την οποία ως αποκλειστικά αρμόδιο για την επίλυση των διαφορών που θα προέκυπταν από τη σύμβαση οριζόταν το αιτούν δικαστήριο. Η έδρα της ενάγουσας δεν βρίσκεται εντός της δικαστικής περιφέρειας του αιτούντος δικαστηρίου, μολονότι η εν λόγω έδρα είναι εγγύς του δικαστηρίου, τόσο από γεωγραφικής απόψεως όσο και από απόψεως συγκοινωνιών.

24. Το δικαστήριο εξέδωσε τη διαταγή πληρωμής, κατά της οποίας ο καθού άσκησε ανακοπή αμφισβητώντας την αξίωση της αιτούσας. Καθώς ο καθού δεν προέβαλε ουσιαστικούς ισχυρισμούς, δεν προέκυπτε από την ανακοπή σε τι και για ποιους λόγους ο καθού θεωρεί ότι η αξίωση της αιτούσας στερείται ερείσματος.

25. Πριν από τον προσδιορισμό της επ' ακροατηρίου συζητήσεως το αιτούν δικαστήριο διαπίστωσε ότι ο τόπος κατοικίας του εναγόμενου δεν βρίσκεται εντός της δικαστικής του περιφέρειας, αλλά ότι η ενάγουσα είχε υποβάλει την αίτηση για την έκδοση διαταγής πληρωμής στο δικαστήριο που βρισκόταν κοντά στην έδρα της, επικαλούμενη τους γενικούς όρους της συμβάσεως. Το γεγονός αυτό δημιούργησε στο δικαστήριο αμφιβολίες σχετικά με την επίδικη συμβατική ρήτρα.

26. Κατόπιν αυτού, το αιτούν δικαστήριο ανέστειλε τη διαδικασία και υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Από το άρθρο 23, πρώτο εδάφιο, του πρωτοκόλλου περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου, που προσαρτάται στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση, στη Συνθήκη περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Ατομικής Ενέργειας, προκύπτει η δυνατότητα για τον εθνικό δικαστή να πληροφορεί αυτεπαγγέλτως τον Υπουργό Δικαιοσύνης του δικού του κράτους μέλους σχετικά με την προδικαστική διαδικασία, συγχρόνως με την έναρξη της εν λόγω διαδικασίας;

2) Περιλαμβάνει η κατά το άρθρο 234 ΕΚ αρμοδιότητα του Δικαστηρίου και την αρμοδιότητα ερμηνείας της έννοιας της "καταχρηστικής ρήτρας", όπως αυτή χρησιμοποιείται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, καθώς και των ρητρών που απαριθμούνται στο παράρτημα της εν λόγω οδηγίας;

3) Σε περίπτωση καταφατικής απαντήσεως: Μπορεί η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως –με την οποία ζητείται μια τέτοια ερμηνεία, προκειμένου να διασφαλιστεί ομοιόμορφο επίπεδο προστασίας, σε όλα τα κράτη μέλη, των δικαιωμάτων των καταναλωτών που κατοχυρώνει η οδηγία 93/13– να περιλάβει και το ζήτημα των πτυχών εκείνων που μπορεί ή οφείλει να λάβει υπόψη του ο εθνικός δικαστής στο πλαίσιο εφαρμογής επί συγκεκριμένης ατομικής ρήτρας των γενικών κριτηρίων που θέτει η οδηγία;

4) Σε περίπτωση κατά την οποία ο εθνικός δικαστής, μολονότι οι διάδικοι δεν διατύπωσαν σχετικό αίτημα, επισημάνει ο ίδιος τον ενδεχομένως καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, έχει τη δυνατότητα να διατάξει αυτεπαγγέλτως αποδείξεις προς εξακρίβωση των πραγματικών και νομικών στοιχείων που είναι αναγκαία για μια τέτοια εκτίμηση, όταν οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες επιτρέπουν διεξαγωγή αποδείξεων μόνον εφόσον το ζητήσουν οι διάδικοι;»

IV — Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου

27. Η από 27 Μαρτίου 2008 απόφαση περί παραπομπής περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 7 Απριλίου 2008. Η εν λόγω απόφαση περιείχε τα τρία αρχικώς υποβληθέντα προδικαστικά ερωτήματα.

28. Με την από 15 Σεπτεμβρίου 2008 απόφασή του, η οποία παραλήφθηκε στις 22 Σεπτεμβρίου 2008, το αιτούν δικαστήριο πρόσθεσε στην περί παραπομπής απόφασή του ένα τέταρτο ερώτημα, το οποίο όμως απέσυρε με απόφαση της 29ης Ιανουαρίου 2009.

29. Με απόφαση της 2ας Ιουλίου 2009, η οποία παραλήφθηκε στις 3 Ιουλίου 2009, το αιτούν δικαστήριο γνωστοποίησε στο Δικαστήριο ότι κατόπιν της εκδόσεως της αποφάσεως Pannon φρονεί ότι παρέλκει η απάντηση στο πρώτο και στο δεύτερο από τα ερωτήματα που είχε υποβάλει με την απόφασή του της 27ης Μαρτίου 2008 και, για τον λόγο αυτόν, τα αποσύρει. Αντιθέτως, ζήτησε να απαντηθεί το τρίτο ερώτημα της αρχικής αιτήσεως, στην οποία προσέθεσε τρία ακόμη ερωτήματα.

30. Τα προδικαστικά ερωτήματα παρατίθενται ανωτέρω στην τελική τους μορφή.

31. Η Ουγγρική, η Ιρλανδική, η Ολλανδική Κυβέρνηση και η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, όπως επίσης και η Επιτροπή, κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις εντός της προθεσμίας που τάσσει το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου.

32. Δεδομένου ότι κανένα από τα μέρη δεν ζήτησε τη διεξαγωγή επ' ακροατηρίου συζητήσεως, η υπόθεση κατέστη ώριμη για την ανάπτυξη των ανά χείρας προτάσεων μετά τη διοικητική ολομέλεια του Δικαστηρίου στις 28 Μαρτίου 2010.

V — Κύρια επιχειρήματα των μετεχόντων στη διαδικασία

Α — *Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος*

33. Η *Ουγγρική Κυβέρνηση* επισημαίνει ότι οι επίδικες εθνικές δικονομικές διατάξεις θα δημιουργούσαν προβλήματα μόνον εάν λειτουργούσαν περιοριστικά ως προς τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που ρυθμίζεται στο άρθρο 234 ΕΚ.

34. Τονίζει ότι, λόγω του γεγονότος ότι οι αιτήσεις εθνικών δικαστηρίων για την έκδοση προδικαστικών αποφάσεων ενδέχεται να επηρεάσουν τόσο την εφαρμογή του ουγγρικού δικαίου όσο και την εκτίμηση του κοινοτικού δικαίου, η ίδια έχει συμφέρον να ενημερώνεται το συντομότερο για κάθε υποβολή προδικαστικού ερωτήματος και για το αντικείμενο αυτής. Παρότι οι γενικές διατάξεις του κοινοτικού δικαίου που διέπουν τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δεν προβλέπουν κάτι σχετικό, δεν δύναται κατά την άποψή της να συναχθεί ότι απαγορεύεται στα κράτη μέλη να θεσπίσουν μηχανισμό που θα τους επιτρέπει να λαμβάνουν γνώση των διατάξεων περί παραπομπής το συντομότερο δυνατό, οι οποίες ούτως ή άλλως τους γνωστοποιούνται από τη Γραμματεία του Δικαστηρίου.

35. Η Ουγγρική Κυβέρνηση συμπεραίνει από τα ανωτέρω ότι δεν είναι ασυμβίβαστο

με το κοινοτικό δίκαιο να ενημερώνεται το κράτος μέλος για τις αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως νωρίτερα από τους λοιπούς ενδιαφερόμενους.

36. Η *Επιτροπή* υπενθυμίζει ότι το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου δεν απαγορεύει στον εκάστοτε εθνικό δικαστή να ενημερώνει άλλες αρχές, όπως είναι το αρμόδιο για θέματα δικαιοσύνης υπουργείο, σχετικά με την υποβολή αιτήσεων εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως. Τέτοια απαγόρευση δεν συνάγεται επίσης ούτε από τη διάταξη σύμφωνα με την οποία το Δικαστήριο κοινοποιεί στα κράτη μέλη τη σχετική απόφαση του εθνικού δικαστή.

37. Η διαβίβαση της αποφάσεως περί παραπομπής, με την οποία κινείται η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 234 ΕΚ, προς το Υπουργείο Δικαιοσύνης δεν καθιστά αδύνατη ή δυσανάλογα δυσχερή την άσκηση δικαιωμάτων ελκομένων από το κοινοτικό δίκαιο. Στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως δεν ισχύει αρχή αποκλείουσα την ενημέρωση των δυναμένων να μετάσχουν σ' αυτήν ως προς κάποια διαδικασία ή κάποιο διαδικαστικό στάδιο.

38. Η Επιτροπή έχει την άποψη ότι πιθανός κίνδυνος άσκησης επιρροής επί του εθνικού δικαστή υπάρχει μόνο στην περίπτωση που αυτός, για να υποβάλει την αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, θα πρέπει πρώτα να έχει ενημερώσει τις κρατικές αρχές. Στην υπόθεση, όμως, της κύριας δίκης, η προβλεπόμενη από το εθνικό δίκαιο υποχρέωση δεν περιλαμβάνει κάποιο πρόσθετο στοιχείο σε σχέση με το κοινοτικό δίκαιο το οποίο να είναι ικανό να επηρεάσει την απόφαση του εθνικού δικαστή και, συνεπώς, δεν περιορίζεται το δικαίωμα κινήσεως διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως.

Β — *Επί του δεύτερου προδικαστικού ερωτήματος*

39. Η *Ουγγρική Κυβέρνηση* δηλώνει ότι για να διαπιστωθεί ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας συμβατικής ρήτρας απαιτείται να ληφθούν υπόψη όλες οι ειδικότερες περιστάσεις σχετικά με το αντικείμενο της συμβάσεως και τη σύναψή της. Ο εθνικός δικαστής οφείλει να εξετάζει την επίμαχη συμβατική ρήτρα και να διαπιστώνει αν αυτή παρουσιάζει χαρακτηριστικά που την καθιστούν καταχρηστική κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

40. Η *Επιτροπή* είναι της απόψεως ότι η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου καταλαμβάνει κατά την οδηγία 93/13 και την έννοια της «καταχρηστικής ρήτρας». Εντούτοις, το Δικαστήριο δεν έχει την εξουσία να κρίνει αν ορισμένη συμβατική ρήτρα κρίνεται σε συγκεκριμένη περίπτωση ως καταχρηστική ή όχι, καθώς η σχετική κρίση εναπόκειται στον εθνικό δικαστή που έχει επιληφθεί της κύριας υποθέσεως.

Γ — *Επί του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος*

41. Κατά την *Ουγγρική Κυβέρνηση* το Δικαστήριο δύναται να ερμηνεύει την έννοια της καταχρηστικής ρήτρας και των τύπων ρητρών που αναφέρονται στο παράρτημα της οδηγίας 93/13 προκειμένου να παρέχει στον εθνικό δικαστή ορισμένα κριτήρια ως ερμηνευτικές ενδείξεις βάσει των οποίων ο τελευταίος θα κρίνει τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συγκεκριμένης συμβατικής ρήτρας.

42. Η *Επιτροπή* φρονεί πως το γεγονός ότι το Δικαστήριο παρέχει στα εθνικά δικαστήρια ενδείξεις για την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου αποτελεί σημαντικό τμήμα της ερμηνείας κοινοτικών διατάξεων. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έχει τη σχετική εξουσία και σε θέματα που αφορούν την εφαρμογή της οδηγίας 93/13.

Δ — *Επί του τέταρτου προδικαστικού ερωτήματος*

43. Η *Ιρλανδική Κυβέρνηση* υποστηρίζει ότι αν το Δικαστήριο σκόπευε στην απόφαση Pannon να επιβάλει στα εθνικά δικαστήρια αναγκαστική υποχρέωση αυτεπάγγελτης εξετάσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, θα το εξέφραζε κατά τρόπο σαφή. Αντιθέτως, το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι η καθοριζόμενη στην τριακοστή δεύτερη και στην τριακοστή πέμπτη σκέψη της αποφάσεως Pannon υποχρέωση του εθνικού δικαστή ισχύει «εφόσον διαθέτει νομικά και πραγματικά στοιχεία αναγκαία προς τούτο». Ως εκ τούτου, η Ιρλανδική Κυβέρνηση φρονεί ότι στην απόφαση Pannon το Δικαστήριο διαμόρφωσε μια ισορροπία μεταξύ των συμφερόντων προστασίας των καταναλωτών αφενός και της τηρήσεως των βασικών αρχών των εθνικών εννόμων τάξεων αφετέρου.

44. Περαιτέρω, η Ιρλανδική Κυβέρνηση εκθέτει ότι μια καταφατική απάντηση στο εν λόγω προδικαστικό ερώτημα θα συνεπαγόταν ότι τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να διερευνούν αυτεπάγγελτα τα νομικά και πραγματικά στοιχεία προκειμένου να αποφανθούν για την πιθανή καταχρηστικότητα μιας συμβατικής ρήτρας. Αυτό θα σήμαινε ότι τα εθνικά δικαστήρια θα ήταν υποχρεωμένα να προβούν στη διερεύνηση αυτή ακόμη και αν παραβίαζαν με τον τρόπο αυτόν τις δικονομικές διατάξεις της χώρας τους. Η Ιρλανδική Κυβέρνηση υπενθυμίζει στο πλαίσιο αυτό ότι η απόφαση Pannon σεβάστηκε τον «παθητικό ρόλο» των εθνικών πολιτικών δικαστηρίων σε διαδικασίες μεταξύ ιδιωτών.

45. Η *Ουγγρική Κυβέρνηση* υποστηρίζει ότι το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 αποτελεί διάταξη δημοσίας τάξεως. Αυτό σημαίνει ότι ο εθνικός δικαστής θα πρέπει, σύμφωνα με την αρχή της ισοδυναμίας του κοινοτικού δικαίου, να εφαρμόζει κατά την εξέταση συμβατικών ρητρών, ως προς τον ενδεχόμενο καταχρηστικό χαρακτήρα τους, τους ίδιους δικονομικούς κανόνες που εφαρμόζει σε σχέση με διατάξεις δημοσίας τάξεως του εθνικού δικαίου. Κατά συνέπεια, εφόσον το εθνικό δίκαιο προβλέπει δικαίωμα ή υποχρέωση αυτεπάγγελτης εξετάσεως κατά την

εφαρμογή κανόνων δημοσίας τάξεως, αυτό θα πρέπει να ισχύει και στην περίπτωση της αξιολογήσεως καταχρηστικών ρητρών που περιέχονται σε συμβάσεις καταναλωτών.

46. Η οδηγία 93/13 δεν επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια υποχρέωση να διερευνούν τα πραγματικά περιστατικά μιας υποθέσεως, δηλαδή να προβαίνουν σε αυτεπάγγελτη εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικών ρητρών σε κάθε περίπτωση. Σύμφωνα με την αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών, το εύρος της υποχρεώσεως αυτεπαγγέλτου εξετάσεως καθορίζεται από τις διατάξεις του εθνικού δικαίου.

47. Κατά την Ουγγρική Κυβέρνηση θα πρέπει, στην περίπτωση που βάσει του εθνικού δικαίου των συμβάσεων προβλέπεται υποχρέωση αυτεπαγγέλτου εξετάσεως, να υπάρχει δυνατότητα εφαρμογής της και στην περίπτωση καταχρηστικής ρήτρας κατά την έννοια της οδηγίας 93/13. Εάν όμως το εθνικό δίκαιο αναγνωρίζει προτεραιότητα στα δικαιώματα των διαδίκων επιτρέποντας στον εθνικό δικαστή να διενεργεί εξέταση μόνον κατόπιν αιτήσεως, θα πρέπει αυτός ο κανόνας να διέπει και την περίπτωση που κρίνεται ο καταχρηστικός χαρακτήρας συμβατικής ρήτρας σύμφωνα με την οδηγία. Εφόσον ο εθνικός δικαστής καταλήξει στο συμπέρασμα ότι για την αξιολόγηση της συμβατικής ρήτρας απαιτούνται πρόσθετες αποδείξεις, θα πρέπει να ενημερώνει τους διαδίκους σε σχέση με τα περιστατικά που χρήζουν εξετάσεως προκειμένου οι τελευταίοι να έχουν τη δυνατότητα να εκθέσουν δεόντως τις απόψεις τους.

48. Η *Ολλανδική Κυβέρνηση* υπενθυμίζει ότι το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα έχει, προφανώς, ως αντικείμενο την περίπτωση στην οποία ο εναγόμενος δεν εμφανίστηκε ενώπιον του δικαστηρίου και το εθνικό δικαστήριο εξέδωσε ερήμην απόφαση. Πιστεύει ότι στην περίπτωση ερημοδικίας η υποχρέωση του δικαστή να εξετάζει αυτεπαγγέλτως και σε κάθε περίπτωση τις συμβατικές ρήτρες ως προς τον ενδεχόμενο καταχρηστικό χαρακτήρα τους θα αποτελούσε δυσανάλογη επιβάρυνση τόσο για τον ίδιο όσο και για το εθνικό δικαστικό σύστημα. Ο εθνικός δικαστής θα έπρεπε να προσπαθήσει να πληροφορηθεί για τον σκοπό αυτόν τους όρους της συμβάσεως και να ελέγξει τη σύμβαση, συμπεριλαμβανομένων των γενικών όρων συναλλαγής, αυτεπαγγέλτως στο σύνολό της ακόμη και στην περίπτωση που ο καταναλωτής παρέμενε παντελώς άπραγος. Συγχρόνως, θα έπρεπε να δοθεί στον έτερο διάδικο η δυνατότητα να εκφράσει τις απόψεις του σε σχέση με την ενδεχόμενη ακύρωση μιας ρήτρας ή ακόμη και την ακυρότητα ολόκληρης της συμβάσεως.

49. Το γεγονός ότι το εθνικό δικονομικό δίκαιο περιορίζει τη δυνατότητα του εθνικού δικαστή να κινήσει αυτεπάγγελτη εξέταση δεν σημαίνει ότι η εξέταση αποκλείεται σε κάθε περίπτωση. Όταν μια ρήτρα δικαιοδοσίας εμφανίζει χαρακτηριστικά καταχρηστικής συμβατικής ρήτρας, ο εθνικός δικαστής οφείλει να την ελέγξει προκειμένου να εξασφαλίσει την αποτελεσματική δικαστική προστασία του καταναλωτή.

50. Ο εθνικός δικαστής θα πρέπει να ελέγχει αυτεπαγγέλτως το ενδεχόμενο μια συμβατική ρήτρα δικαιοδοσίας να συνιστά καταχρηστική ρήτρα κατά την έννοια του άρθρου 6 της οδηγίας 93/13, ακόμη και όταν η δίκη

διεξάγεται ερήμην. Ρήτρες δικαιοδοσίας που ματαιώνουν ή καθιστούν δυσχερή την άρνηση της απαιτήσεως εκ μέρους του καταναλωτή παραβιάζουν την αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας που επιδιώκει η οδηγία. Για τον λόγο αυτόν, ο εθνικός δικαστής θα πρέπει να κρίνει αυτεπαγγέλτως την εκάστοτε συμβατική ρήτρα.

51. Κατά την άποψη της *Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου* η ερμηνεία της τριακοστής πέμπτης σκέψεως της αποφάσεως Pannon, υπό την έννοια ότι υπάρχει γενική υποχρέωση του εθνικού δικαστή να προβαίνει στην εν λόγω εξέταση, θα είχε σημαντικές επιπτώσεις και μάλιστα θα έθετε υπό αμφισβήτηση τη δικονομική αυτονομία των εννόμων τάξεων των κρατών μελών. Στις περιπτώσεις στις οποίες είτε δεν προσκομίζονται στον δικαστή τα απαραίτητα για τη διερεύνηση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας νομικά και πραγματικά στοιχεία είτε ο καταναλωτής δεν επικαλείται τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, η ύπαρξη γενικής υποχρεώσεως εξετάσεως του εθνικού δικαστή θα ήταν αντίθετη προς το σύστημα προστασίας που θεσπίζει η οδηγία 93/13.

52. Όταν ένας διάδικος ή ο δικαστής εκτιμά ή πιθανολογεί ότι μια ρήτρα είναι καταχρηστική και η εν λόγω ρήτρα, σε συνδυασμό με κανόνα του εθνικού δικονομικού δικαίου, έχει ως αποτέλεσμα ο καταναλωτής να αποτρέπεται από τη συνέχιση της δίκης, το δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να μην εφαρμόσει τη ρήτρα θέτοντας, για παράδειγμα, αυτεπαγγέλτως το θέμα αυτό προτού η ρήτρα αναπτύξει την αποτρεπτική της συνέπεια. Μια γενίκευση της υποχρεώσεως εξετάσεως θα απέβαινε εις βάρος του δικαιώματος προσβάσεως του καταναλωτή στη δικαιοσύνη καθώς θα οδηγούσε σε αύξηση των δικαστικών και άλλων εξόδων και θα ματαίωνε τη δυνατότητα λήψεως απλών, λιγότερο δαπανηρών και ταχέων μέτρων εκτελέσεως.

53. Κατά την άποψη της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου είναι αδιανόητο τα δικαστικά συστήματα των κρατών μελών να αντιμετωπίζουν όλες τις αγωγές για την επιστροφή χρηματικών απαιτήσεων σαν να επρόκειτο για αμφισβητούμενες απαιτήσεις. Στην περίπτωση αυτή, θα έπρεπε να οριστεί δικαστής ο οποίος θα εξετάζει τα συμβατικά έγγραφα και τα σχετικά με κάθε αγωγή πραγματικά στοιχεία. Επίσης, θα έπρεπε να καλούνται αμφότερα τα μέρη να προσκομίσουν το κείμενο της συμβάσεως και όλα τα συναφή έγγραφα προκειμένου ο εθνικός δικαστής να αξιολογήσει όλα τα πραγματικά περιστατικά που έχουν σχέση με τη σύναψη της συμβάσεως.

54. Σε περίπτωση που το Δικαστήριο αποφανθεί ότι τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να λαμβάνουν όλα τα μέτρα προκειμένου να εξασφαλιστεί η διαθεσιμότητα όλων των νομικών και πραγματικών στοιχείων που είναι αναγκαία για την εκτίμηση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, αυτό δεν αποκλείεται να συνιστά παραβίαση των διατάξεων του κανονισμού (ΕΚ) 1896/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 12ης Δεκεμβρίου 2006, για τη θέσπιση διαδικασίας ευρωπαϊκής διαταγής πληρωμής [6].

6 — ΕΕ L 399, σ. 1.

55. Η *Επιτροπή* εκθέτει πως η ρύθμιση του άρθρου 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 εφαρμόζεται στην περίπτωση στην οποία συγκεκριμένη συμβατική ρήτρα είναι καταχρηστική ορίζοντας την έννομη συνέπεια που είναι η μη δεσμευτικότητα της ρήτρας αυτής. Επίσης, η Επιτροπή τονίζει ότι το προδικαστικό ερώτημα δεν αφορά την περίπτωση στην οποία υπάρχει καταχρηστική συμβατική ρήτρα αλλά εκείνη στην οποία ο εθνικός δικαστής έχει απλώς υπόνοιες για ενδεχόμενη καταχρηστικότητα συμβατικής ρήτρας χωρίς όμως να μπορεί να τη διαπιστώσει. Για την περίπτωση αυτή η οδηγία 93/13 δεν περιέχει καμία πρόβλεψη.

56. Το Δικαστήριο δεν έχει ακόμη αποφανθεί επί του ζητήματος αν ο εθνικός δικαστής είναι υποχρεωμένος να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας όταν δεν έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα για τον σχηματισμό της σχετικής κρίσης νομικά και πραγματικά στοιχεία. Πράγματι, το κοινοτικό δίκαιο δεν περιέχει διάταξη που να εξουσιοδοτεί τον εθνικό δικαστή να διερευνά αυτεπαγγέλτως τα νομικά και πραγματικά στοιχεία που θα του επέτρεπαν ενδεχομένως να συμπεράνει τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας, όταν δεν έχει στη διάθεσή του τα στοιχεία αυτά.

57. Κατά την άποψη της Επιτροπής το κοινοτικό δίκαιο, υποχρεώνοντας τον εθνικό δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση στην περίπτωση που έχει αμφιβολίες ως προς την καταχρηστικότητα μιας συμβατικής ρήτρας, αναθέτει στον εθνικό δικαστή καθήκον που αρμόζει σε ανακριτή. Μια τέτοια επέμβαση θα απαιτούσε τη θέσπιση λεπτομερών διατάξεων σε επίπεδο εθνικού δικονομικού δικαίου. Έτσι, για παράδειγμα, θα έπρεπε να καθοριστούν οι περιπτώσεις και ο ελάχιστος βαθμός υπόνοιας που γεννούν υποχρέωση του δικαστή να προβεί σε τέτοιου είδους εξέταση. Επίσης, θα έπρεπε να καθοριστούν ενδεχομένως τα δικονομικά εργαλεία που θα είχε προς τούτο στη διάθεσή του. Μια τέτοια μετεξέλιξη των αρμοδιοτήτων του εθνικού δικαστή θα σήμαινε σημαντικές αλλαγές στη διαμόρφωση των δικαστικών συστημάτων στα κράτη μέλη.

58. Εντούτοις, ο εθνικός δικαστής εξακολουθεί να είναι υποχρεωμένος να προβαίνει, στο πλαίσιο της εξετάσεως της ίδιας της αρμοδιότητάς του, σε αυτεπάγγελτη διερεύνηση της ενδεχόμενης καταχρηστικότητας συμβατικής ρήτρας, όταν έχει στη διάθεσή του τα απαραίτητα προς τούτο πραγματικά και νομικά στοιχεία, και να μην εφαρμόζει την καταχρηστική ρήτρα εφόσον ο καταναλωτής δεν αντιλέγει σε αυτό.

VI — Νομική εκτίμηση

Α — *Εισαγωγικές παρατηρήσεις*

59. Η παρούσα υπόθεση αποτελεί για το Δικαστήριο μια ακόμη ευκαιρία να αναπτύξει περαιτέρω τη νομολογία του σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες σε συμβάσεις

καταναλωτών κατά την έννοια της οδηγίας 93/13. Θα πρέπει εξαρχής να υπομνησθεί ότι αυτή τη φορά δεν πρόκειται για την αξιολόγηση ή τον χαρακτηρισμό των τυπικών γνωρισμάτων μιας τέτοιου είδους συμβατικής ρήτρας, αλλά για την αποσαφήνιση ορισμένων πτυχών που άπτονται ζητημάτων αρμοδιότητας και θεσμικών θεμάτων στο πλαίσιο της πολυσύνθετης σχέσεως συνεργασίας μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων, η οποία σε ό,τι αφορά το πεδίο της προστασίας των καταναλωτών χαρακτηρίζεται σε μεγάλο βαθμό από αυστηρά οριοθετημένη κατανομή εργασιών [7]. Ιδίως, θα αποσαφηνιστούν οι εξουσίες του εθνικού δικαστή ο οποίος, υπό την ιδιότητά του ως κοινοτικός δικαστής με τη λειτουργική έννοια του όρου, είναι επιφορτισμένος με το καθήκον να εφαρμόζει το κοινοτικό δίκαιο στην κύρια υπόθεση τηρώντας τις ερμηνευτικές προδιαγραφές του Δικαστηρίου.

60. Τα τρία πρώτα προδικαστικά ερωτήματα αφορούν κατ' ουσίαν τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως η οποία ρυθμίζεται στο άρθρο 234 ΕΚ και, από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισσαβώνας, στο άρθρο 267 ΣΛΕΕ [8], όπως η διαδικασία αυτή διαμορφώνεται ειδικότερα από τις δικονομικές διατάξεις του Οργανισμού του Δικαστηρίου, με ιδιαίτερη προσοχή στον προβλεπόμενο από την οδηγία 93/13 έλεγχο συμβατικών ρητρών ως προς τον καταχρηστικό χαρακτήρα τους. Θεματικά διαφοροποιείται το τέταρτο ερώτημα, το οποίο αφορά περισσότερο τις εξουσίες του εθνικού δικαστή. Για λόγους σαφήνειας τα προδικαστικά ερωτήματα θα εξεταστούν με τη σειρά αυτή.

Β — *Επί του πρώτου προδικαστικού ερωτήματος*

1. Γενικές παρατηρήσεις

61. Οι βασικές διατάξεις για τη δικαιοδοσία των δικαιοδοτικών οργάνων της Ενώσεως περιλαμβάνονται στη Συνθήκη ΕΚ ή/και τη Συνθήκη ΛΕΕ καθώς και, κατά το μικρότερο μέρος τους, στη Συνθήκη ΕΕ. Το προσαρτημένο πρωτόκολλο περί του Οργανισμού του Δικαστηρίου περιλαμβάνει με τη σειρά του μία ρύθμιση-πλαίσιο βάσει της οποίας τα δικαστήρια της Ενώσεως οφείλουν να καθορίζουν τους κανονισμούς διαδικασίας τους. Ο Οργανισμός του Δικαστηρίου, του οποίου την ερμηνεία ζητά το αιτούν δικαστήριο με

7 — Βλ. απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 1981, 244/80, Foglia κατά Novello (Συλλογή 1981, σ. 3045, σκέψη 14), όπου το Δικαστήριο επισημαίνει ότι το άρθρο 234 ΕΚ στηρίζεται σε συνεργασία η οποία προϋποθέτει κατανομή των καθηκόντων μεταξύ του εθνικού και του κοινοτικού δικαστή με σκοπό την ορθή εφαρμογή και την ομοιόμορφη ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη. Βλ. επίσης, υπό το πνεύμα αυτό, Everling, U., *Das Vorabentscheidungsverfahren vor dem Gerichtshof der Europäischen Gemeinschaften,* Baden-Baden, 1986, σ. 21, και Wägenbaur, B., *Kommentar zur Satzung und Verfahrensordnungen EuGH/EuG,* Μόναχο, 2008, άρθρο 23 του Οργανισμού του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου, σημείο 2, σ. 27.

8 — Η θέση σε ισχύ της μεταρρυθμιστικής Συνθήκης δεν επηρεάζει τη νομική εκτίμηση της παρούσας υποθέσεως. Δεδομένου ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως υποβλήθηκε πριν από την 1η Δεκεμβρίου 2009 θα χρησιμοποιείται στο εξής η παλιά αρίθμηση της Συνθήκης της Νίκαιας.

το πρώτο προδικαστικό ερώτημά του, αποτελεί, όπως προκύπτει από τα άρθρα 245 ΕΚ και 311 ΕΚ, μέρος του πρωτογενούς δικαίου. Κατά συνέπεια, η αρμοδιότητα του Δικαστηρίου για την ερμηνεία ορισμένων διατάξεων του Οργανισμού, μεταξύ των οποίων και του άρθρου 23, απορρέει άμεσα από το άρθρο 234, παράγραφος 1, στοιχείο α΄, ΕΚ [9].

2. Περιορισμοί του κοινοτικού δικαίου

α) Το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου

62. Όσον αφορά το ζήτημα της συμβατότητας ρυθμίσεων όπως είναι αυτή του άρθρου 155/Α, παράγραφος 2, του ουγγρικού ΚΠολΔ με το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, θα πρέπει να υπομνησθεί ότι στη σχέση μεταξύ του Οργανισμού και του δικαίου των κρατών μελών ισχύει η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου και, συνεπώς, ένας εθνικός δικονομικός κανόνας σύμφωνα με τον οποίο τα εθνικά δικαστήρια είναι υποχρεωμένα να αποστέλλουν τις αιτήσεις τους προς το Δικαστήριο για την έκδοση προδικαστικών αποφάσεων ταυτόχρονα και στον Υπουργό Δικαιοσύνης προς ενημέρωση, για να συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο, θα πρέπει να μην περιέχει νομικές προβλέψεις που έρχονται σε αντίθεση με το άρθρο 23 του Οργανισμού ή το λοιπό κοινοτικό δίκαιο.

63. Βέβαιο είναι ότι από το ίδιο το άρθρο 23 του Οργανισμού δεν προκύπτει αμέσως απαγόρευση μιας τέτοιου είδους ρυθμίσεως. Η απευθείας αποστολή της διατάξεως περί παραπομπής στην κυβέρνηση του εκάστοτε κράτους μέλους δεν έρχεται σε αντίθεση ούτε με το γράμμα αλλά ούτε και με τον σκοπό της εν λόγω διατάξεως, σύμφωνα με την οποία η διάταξη περί παραπομπής κοινοποιείται στις κυβερνήσεις των κρατών μελών και στους λοιπούς ενδιαφερομένους διαδίκους προκειμένου να τους δοθεί η δυνατότητα να διατυπώσουν τη γνώμη τους σχετικά με τα προδικαστικά ερωτήματα [10], καθώς αμφότερες οι ρυθμίσεις, μολονότι δεν είναι απολύτως ταυτόσημες, έχουν ως σκοπό την ειδοποίηση του κράτους μέλους και συνεπώς εκπληρώνουν εν κατακλείδι την ίδια διαδικαστική αποστολή.

64. Θα πρέπει εντούτοις να εξετασθεί αν υπάρχουν άλλες διατάξεις οι οποίες πιθανόν απαγορεύουν μια τέτοια ρύθμιση.

9 — Βλ., συναφώς, Lenaerts, K./Arts, A./Maselis, I., *Procedural Law of the European Union,* 2η έκδοση, σ. 188, σημείο 6-003, σ. 175, οι οποίοι επισημαίνουν ότι τα παραρτήματα και πρωτόκολλα που συνοδεύουν τις συνθήκες έχουν την ίδια ισχύ με αυτές.

10 — Βλ. απόφαση της 8ης Σεπτεμβρίου 2009, C-42/07, Liga Portuguesa de Futebol Profissional (Συλλογή 2009, σ. I-7633, σκέψη 40), όπου το Δικαστήριο υπενθύμισε ότι, όσον αφορά τα στοιχεία που πρέπει να παρέχονται στο Δικαστήριο στο πλαίσιο αιτήσεως για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως, τα στοιχεία αυτά πρέπει όχι μόνο να παρέχουν στο Δικαστήριο τη δυνατότητα να δώσει χρήσιμες απαντήσεις, αλλά και να παρέχουν στις κυβερνήσεις των κρατών μελών και στα λοιπά ενδιαφερόμενα μέρη τη δυνατότητα να υποβάλλουν παρατηρήσεις σύμφωνα με το άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου.

β) Οι αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας

65. Εν προκειμένω, θα πρέπει καταρχάς να υπομνησθεί ότι το δικονομικό δίκαιο των κρατών μελών δεν υπόκειται σε εναρμόνιση. Εξάλλου, στον τομέα αυτόν δεν υφίσταται καμία γενικής φύσεως νομοθετική αρμοδιότητα της Κοινότητας. Αντίστοιχα, το κοινοτικό δίκαιο αναγνωρίζει τη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών [11], η οποία ισχύει και στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 234 ΕΚ. Έτσι, για παράδειγμα, ανήκει στην αποκλειστική αρμοδιότητα του εθνικού δικαστηρίου να αναστείλει ενδεχομένως την εκάστοτε δίκη και να απευθυνθεί στο Δικαστήριο. Το άρθρο 234 ΕΚ παρέχει στο εθνικό δικαστήριο την εξουσία να κρίνει το ίδιο αν έχει ανάγκη αποφάσεως περί του ζητήματος που άπτεται του κοινοτικού δικαίου. Αντίστοιχα, η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως συνεχίζεται ενώπιον του Δικαστηρίου μέχρις ότου η αίτηση του εθνικού δικαστηρίου ανακληθεί ή ακυρωθεί [12]. Αν, κατά πόσο και υπό ποιες προϋποθέσεις δύναται να προσβληθεί η περί παραπομπής διάταξη του εθνικού δικαστηρίου είναι κάτι που κρίνεται αποκλειστικά και μόνο με βάση το εθνικό δίκαιο [13]. Τοιουτοτρόπως, το εθνικό δικαστήριο παραμένει τελικά το μόνο αρμόδιο σε ό,τι αφορά τις πραγματικές και νομικές πτυχές της εθνικής διαδικασίας. Οφείλει να εξακριβώνει αν η διάταξη περί παραπομπής έχει εκδοθεί σύμφωνα με τους κανόνες του εθνικού δικαίου περί οργανώσεως των δικαστηρίων και περί δικονομίας [14].

66. Από το γραπτό δικονομικό δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ενώσεως και τη νομολογία [15] προκύπτουν μεμονωμένες μόνον προβλέψεις σχετικά με τις προϋποθέσεις και τον τύπο της αιτήσεως που υποβάλλεται στο Δικαστήριο προκειμένου για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως.

67. Ένας βασικός περιορισμός της αρχής της διοικητικής αυτονομίας των κρατών μελών προκύπτει καταρχάς από τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου που αφορούν για παράδειγμα την προβολή δικαιωμάτων που αναγνωρίζονται από την κοινοτική έννομη τάξη. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο έχει κρίνει επανειλημμένα ότι, ελλείψει κοινοτικής ρυθμίσεως επί του θέματος, εναπόκειται στην εθνική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους να διαμορφώνει τις διαδικασίες που αποσκοπούν στη διασφάλιση των

11 — Βλ. απόφαση της 3ης Σεπτεμβρίου 2009, C-2/08, Fallimento Olimpiclub (Συλλογή 2009, σ. I-7501, σκέψη 24). Στη νομολογία του Δικαστηρίου χρησιμοποιείται μέχρι σήμερα η έκφραση «αρχή της δικονομικής αυτονομίας».

12 — Βλ. απόφαση της 30ής Ιανουαρίου 1974, 127/73, BRT (Συλλογή τόμος 1974, σ. 35, σκέψεις 7 έως 9).

13 — Βλ. διάταξη της 16ης Ιουνίου 1970, 31/68, Chanel κατά Cepeha (Rec. 1970, σ. 404).

14 — Βλ. αποφάσεις της 14ης Ιανουαρίου 1982, 65/81, Reina (Συλλογή 1982, σ. 33, σκέψη 7), της 20ής Οκτωβρίου 1993, C-10/92, Balocchi (Συλλογή 1993, σ. I-5105, σκέψη 16), της 11ης Ιουλίου 1996, C-39/94, SFEI κ.λπ. (Συλλογή 1996, σ. I-3547, σκέψη 248), και της 8ης Νοεμβρίου 2001, C-143/99, Adria-Wien Pipeline και Wietersdorfer & Peggauer Zementwerke (Συλλογή 2001, σ. I-8365, σκέψη 19).

15 — Βλ. απόφαση Liga Portuguesa de Futebol Profissional (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 10, σκέψη 40), όπου το Δικαστήριο παραπέμπει στην πάγια νομολογία του από την οποία προκύπτει ότι προς επίτευξη αυτών των σκοπών πρέπει αφενός το εθνικό δικαστήριο να καθορίζει το πραγματικό και κανονιστικό πλαίσιο εντός του οποίου εντάσσονται τα ερωτήματα που υποβάλλει ή, τουλάχιστον, να εξηγεί τις πραγματικές καταστάσεις στις οποίες στηρίζονται τα ερωτήματα αυτά. Αφετέρου, από την απόφαση περί παραπομπής πρέπει να προκύπτουν οι συγκεκριμένοι λόγοι που ώθησαν το εθνικό δικαστήριο να αμφιβάλει ως προς την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου και να κρίνει αναγκαία την υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων στο Δικαστήριο. Συναφώς, είναι απαραίτητο να παρέχει το εθνικό δικαστήριο ορισμένες, τουλάχιστον, διευκρινίσεις σε σχέση με τους λόγους της επιλογής των κοινοτικών διατάξεων των οποίων την ερμηνεία ζητεί, καθώς και με τον σύνδεσμο που θεωρεί ότι υφίσταται μεταξύ των διατάξεων αυτών και της νομοθεσίας που έχει εφαρμογή στη διαφορά της κύριας δίκης.

δικαιωμάτων που αντλούν οι πολίτες από το άμεσο αποτέλεσμα του κοινοτικού δικαίου. Πάντως, οι διαδικασίες αυτές δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκές από εκείνες που αφορούν παρόμοιες προσφυγές της εσωτερικής εννόμου τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και να καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που παρέχει η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) [16].

68. Η σχετικά σύντομη ανάπτυξη, εκ μέρους του αιτούντος δικαστηρίου, του σκεπτικού στο οποίο βασίστηκε το εν λόγω προδικαστικό ερώτημα δεν μας επιτρέπει να διακρίνουμε κατά πόσο το άρθρο 23 του Οργανισμού θα μπορούσε να έρχεται σε αντίθεση με μια ρύθμιση όπως είναι αυτή του άρθρου 155/Α, παράγραφος 2, του ουγγρικού ΚΠολΔ. Ιδίως, δεν προκύπτει κατά πόσο η επίμαχη ρύθμιση είναι σε θέση να επηρεάσει την προστατευτική για τα ατομικά δικαιώματα λειτουργία της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως [17], κάτι που ωστόσο το αιτούν δικαστήριο είναι προφανές ότι δεν το αποκλείει παντελώς. Προκειμένου να δοθεί στο αιτούν δικαστήριο χρήσιμη απάντηση στα προδικαστικά ερωτήματα που υπέβαλε [18], πρέπει να εξεταστεί κατωτέρω αν η εν λόγω διάταξη συμβιβάζεται με τις προαναφερθείσες αρχές.

69. Κατά την Ουγγρική Κυβέρνηση [19] η επίμαχη διάταξη αποτελεί δικονομική ρύθμιση η οποία επιβάλλει στο αιτούν δικαστήριο υποχρέωση πληροφορήσεως την οποία αιτιολογεί από την ανάγκη η κυβέρνηση να λαμβάνει γνώση των αιτήσεων εκδόσεως προδικαστικών αποφάσεων που υποβάλλονται από τα εθνικά δικαστήρια το συντομότερο, καθώς οι αιτήσεις αυτές ενδέχεται να έχουν άμεσες επιπτώσεις τόσο στο εθνικό δίκαιο όσο και

16 — Βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-430/93 και C-431/93, van Schijndel και van Veen (Συλλογή 1995, σ. I-4705, σκέψη 17), της 15ης Σεπτεμβρίου 1998, C-279/96 έως C-281/96, Ansaldo Energia κ.λπ. (Συλλογή 1998, σ. I-5025, σκέψεις 16 και 27), της 1ης Δεκεμβρίου 1998, C-326/96, Levez (Συλλογή 1998, σ. I-7835, σκέψη 18), της 16ης Μαΐου 2000, C-78/98, Preston κ.λπ. (Συλλογή 2000, σ. I-3201, σκέψη 31), της 6ης Δεκεμβρίου 2001, C-472/99, Clean Car Autoservice (Συλλογή 2001, σ. I-9687, σκέψη 28), της 9ης Δεκεμβρίου 2003, C-129/00, Επιτροπή κατά Ιταλίας (Συλλογή 2003, σ. I-14637, σκέψη 25), της 19ης Σεπτεμβρίου 2006, C-392/04 και C-422/04, i-21 Germany και Arcor (Συλλογή 2006, σ. I-8559, σκέψη 57), της 26ης Οκτωβρίου 2006, C-168/05, Mostaza Claro (Συλλογή 2006, σ. I-10421, σκέψη 24), της 7ης Ιουνίου 2007, C-222/05 έως C-225/05, van der Weerd κ.λπ. (Συλλογή 2007, σ. I-4233, σκέψη 28), και της 6ης Οκτωβρίου 2009, C-40/08, Asturcom (Συλλογή 2009, σ. I-9579, σκέψη 38).

17 — Εν προκειμένω, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι, εκτός από την αντικειμενική λειτουργία της διασφάλισης της ομοιόμορφης εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου από τα κράτη μέλη, η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως έχει σημασία και για την προστασία της ατομικής δικαστικής προστασίας. Και τούτο διότι τα φυσικά ή νομικά πρόσωπα, στα οποία το άρθρο 230, παράγραφος 4, ΕΚ αναγνωρίζει περιορισμένη μόνον ικανότητα προσφυγής κατά πράξεων της Κοινότητας, ως διάδικοι σε δίκη ενώπιον εθνικού δικαστηρίου κράτους μέλους έχουν τη δυνατότητα να επικαλεστούν την ακυρότητα της πράξεως της Κοινότητας, η οποία είναι σημαντική για τη λήψη αποφάσεως στη δίκη που συμμετέχουν, ή/και να πετύχουν μέσω της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως μια ευνοϊκή για αυτούς ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου [βλ. συναφώς Schwarze, J., *EU-Kommentar* (επιμέλεια Jürgen Schwarze), 2η έκδοση, Baden-Baden, 2009, άρθρο 234 ΕΚ, σημείο 4, σ. 1810].

18 — Με την απόφαση της 12ης Ιουλίου 1979, 244/78, Union Laitière Normande (Συλλογή τόμος 1979/Ι, σ. 307, σκέψη 5), το Δικαστήριο απεφάνθη ότι το άρθρο 234 ΕΚ δεν του επιτρέπει να κρίνει τους λόγους της παραπομπής, όμως η ανάγκη λυσιτελούς ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου μπορεί να απαιτεί να καθορίζεται το νομικό πλαίσιο εντός του οποίου πρέπει να εγγράφεται η αιτούμενη ερμηνεία. Κατά τους Lenaerts, K./Arts, A./Maselis, I., όπ.π., σ. 188, σημείο 6-021, τίποτε δεν εμποδίζει το Δικαστήριο να εκθέσει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης, και ορισμένες πτυχές του εθνικού δικαίου, ως αφετηρία για τη λυσιτελή ερμηνεία των εφαρμοστέων κοινοτικών διατάξεων και αρχών του κοινοτικού δικαίου.

19 — Βλ. σημείο 55 των έγγραφων παρατηρήσεων της Ουγγρικής Κυβερνήσεως.

στην εκτίμηση του κοινοτικού δικαίου από τα εθνικά δικαστήρια. Κατά την άποψη της Ουγγρικής Κυβερνήσεως υφίσταται σε νομικό επίπεδο ένα «πρωταρχικό συμφέρον» του εκάστοτε κράτους να ενημερώνεται εγκαίρως. Δεδομένου ότι το άρθρο 23, παράγραφος 1, δεύτερο εδάφιο, του Οργανισμού, σε συνδυασμό με το άρθρο 104, παράγραφος 1, του Κανονισμού Διαδικασίας, επιβάλλει στον Γραμματέα του Δικαστηρίου να κοινοποιεί την περί παραπομπής διάταξη του εθνικού δικαστηρίου μεταξύ άλλων και στα κράτη μέλη, συμπεριλαμβανομένου του κράτους μέλους όπου εδρεύει το αιτούν δικαστήριο, το μόνο πλεονέκτημα που κατ' αντικειμενική θεώρηση προκύπτει από τη συγκεκριμένη δικονομική ρύθμιση για την κυβέρνηση του εκάστοτε κράτους μέλους έγκειται στο ότι έχει στη διάθεσή της περισσότερο χρόνο για την προετοιμασία των υπομνημάτων και έγγραφων παρατηρήσεών της κατά το άρθρο 23, παράγραφος 2, του Οργανισμού για την ενδεχόμενη συμμετοχή της στη γραπτή διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου.

70. Μολονότι δεν υφίστανται στοιχεία για την ύπαρξη παρόμοιων ρυθμίσεων για αντίστοιχες εσωτερικές διαδικασίες και συνεπώς δυσχεραίνεται η εξέταση του θέματος με βάση την αρχή της ισοδυναμίας, εντούτοις κατά την άποψή μου είναι ήδη αμφίβολο αν μια τέτοια ρύθμιση θα μπορούσε να θεωρηθεί «λιγότερο ευνοϊκή» από την σκοπιά οιουδήποτε υποθετικού φορέα υποκειμενικών κοινοτικών δικαιωμάτων διεκδικούμενων δικαστικώς. Αν η απαίτηση ισοδυναμίας εξεταστεί όχι με βάση καθαρά τυπικά κριτήρια, ευλόγως ανακύπτει το ερώτημα ποιες είναι οι συγκεκριμένες συνέπειες της εν λόγω εθνικής διατάξεως.

71. Όσον αφορά το ζήτημα της συμβατότητας της υπό κρίση διατάξεως με την αρχή της αποτελεσματικότητας θα πρέπει να διαπιστωθεί ότι η εν λόγω διάταξη σε καμία περίπτωση δεν είναι ικανή να καταστήσει πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο καθώς, όπως προελέχθη, δεν συνεπάγεται κάτι περισσότερο από μία απλή υποχρέωση πληροφορήσεως και η τήρησή της σε καμία περίπτωση δεν δύναται να αποτελέσει προϋπόθεση για την υποβολή αιτήσεως στο Δικαστήριο. Άλλωστε, η ίδια η επίμαχη διάταξη δεν αναφέρει ποιες θα είναι οι έννομες συνέπειες σε περίπτωση παραβάσεως της περιεχόμενης σε αυτήν υποχρεώσεως πληροφορήσεως. Εφόσον η εν λόγω υποχρέωση δεν αναπτύσσει, τουλάχιστον από τη σκοπιά του υποθετικού φορέα υποκειμενικών κοινοτικών δικαιωμάτων, οποιαδήποτε συνέπεια γι' αυτόν, αλλά αφορά αποκλειστικά και μόνον τη σχέση μεταξύ του εθνικού δικαστηρίου και της κυβερνήσεως, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν αντιβαίνει στην αρχή της αποτελεσματικότητας.

72. Συνεπώς, η υπό κρίση ρύθμιση είναι σύμφωνη με τις αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

γ) Η αρχή της κοινοτικής πίστεως κατά το άρθρο 10 ΕΚ

73. Ερευνητέα είναι εξάλλου η πιθανή προσβολή της αρχής της κοινοτικής πίστεως κατά το άρθρο 10 ΕΚ. Η εν λόγω αρχή επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια ορισμένες υποχρεώσεις συνεργασίας έναντι της Ενώσεως και ιδίως την υποχρέωση δικαστικής συνδρομής και διαλόγου έναντι του Δικαστηρίου [20]. Τούτο ισχύει κυρίως στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως την οποία το Δικαστήριο θεωρεί ως μέσο δικαστικής συνεργασίας. Έτσι, το Δικαστήριο έκρινε ότι η παράβαση της υποχρεώσεως των εθνικών δικαστηρίων τελευταίου βαθμού να υποβάλουν προδικαστικό ερώτημα στο Δικαστήριο συνιστά παραβίαση του κοινοτικού δικαίου [21]. Η αντικειμενικώς αυθαίρετη μη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος στο Δικαστήριο συνιστά παράβαση του άρθρου 10 ΕΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 234 ΕΚ, η οποία υπόκειται σε κυρώσεις είτε διά της εκ μέρους της Επιτροπής ή άλλων κρατών μελών κινήσεως της διαδικασίας λόγω παραβάσεως κατά το άρθρο 226 ΕΚ [22] (νυν άρθρο 258 ΣΛΕΕ) είτε όμως και διά της εγέρσεως εκ μέρους του μεμονωμένου ατόμου αξιώσεων αποζημιώσεως λόγω αστικής ευθύνης του Δημοσίου, συνεπεία παραβιάσεως του κοινοτικού δικαίου ενώπιον εθνικών δικαστηρίων [23].

74. Στο μέτρο που δεν υφίσταται υποχρέωση υποβολής προδικαστικού ερωτήματος, όπως ελλείψει αντίθετης αναφοράς του αιτούντος δικαστηρίου φαίνεται να συμβαίνει και στην κύρια δίκη, για να τεκμηριωθεί παράβαση του άρθρου 10 ΕΚ σε συνδυασμό με το άρθρο 234 ΕΚ θα πρέπει κατά την άποψή μου να υφίστανται συγκεκριμένες προβλέψεις του εθνικού δικονομικού δικαίου που να επηρεάζουν τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων σε βαθμό ώστε τα τελευταία να διστάζουν ενδεχομένως να κάνουν χρήση του δικαιώματός τους για υποβολή αιτήσεως προδικαστικής αποφάσεως στο Δικαστήριο. Η παράβαση θα συνίστατο στην περίπτωση αυτή στο γεγονός της διαταράξεως της σχέσεως συνεργασίας μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων και δη εις βάρος της ενιαίας ερμηνείας και

20 — Βλ., υπό το πνεύμα αυτό, Kahl, W., *EUV/EGV-Kommentar* (επιμέλεια Christian Calliess/Matthias Ruffert), 3η έκδοση, Μόναχο, 2007, άρθρο 10, σημείο 47, σ. 450.

21 — Βλ. απόφαση της 30ής Σεπτεμβρίου 2003, C-224/01, Köbler (Συλλογή 2003, σ. I-10239).

22 — Βλ. απόφαση Επιτροπή κατά Ιταλίας (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψεις 33 επ.), όπου ωστόσο δεν γίνεται παραπομπή στο άρθρο 10 ΕΚ.

23 — Βλ. απόφαση Köbler (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 21). Ως προς τα θέματα της διαδικασίας λόγω παραβάσεως και της αξίωσης αποζημιώσεως λόγω αστικής ευθύνης του Δημοσίου συνεπεία παραβιάσεως του κοινοτικού δικαίου βλ. Lenaerts, K./Art, D./Maselis, I., όπ.π., σημεία 2-053 επ., σ. 77 επ.

εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου σε όλα τα κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ενώσεως [24].

75. Και τούτο διότι η ενιαία ερμηνεία και αποτελεσματική εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου προϋποθέτει απαραιτήτως ότι τα κατώτερα δικαστήρια όλων των κρατών μελών μπορούν να έρχονται απευθείας σε επαφή με το Δικαστήριο. Εξάλλου, με τον τρόπο αυτόν τα εθνικά δικαστήρια καθίστανται δικαστήρια του κοινοτικού δικαίου. Με την αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως το εθνικό δικαστήριο εντάσσεται στον διάλογο περί του κοινοτικού δικαίου δίχως να εξαρτάται από άλλες κρατικές εξουσίες ή ανώτερα εθνικά δικαστήρια. Ως εκ τούτου, θα πρέπει να συμφωνήσω ρητά με τη νομική άποψη που διατύπωσε ο γενικός εισαγγελέας M. Poiares Maduro στις προτάσεις του στην υπόθεση Cartesio (C-210/06), σύμφωνα με την οποία το κοινοτικό δίκαιο αναγνωρίζει σε όλα τα δικαστήρια όλων των κρατών μελών το δικαίωμα να υποβάλλουν στο Δικαστήριο προδικαστικά ερωτήματα και αυτό δεν δύναται να περιοριστεί από το εθνικό δίκαιο [25]. Ορθώς το Δικαστήριο έκρινε κατά συνέπεια στην απόφαση Rheinmühlen [26] ότι οι διατάξεις του εθνικού δικαίου που παρακωλύουν τη διεξαγωγή της προβλεπόμενης στο άρθρο 234 ΕΚ διαδικασίας θα πρέπει να παραμένουν ανεφάρμοστες.

76. Εντούτοις, όπως αναφέρεται ανωτέρω [27], η υπό κρίση εθνική ρύθμιση δεν έχει χαρακτήρα προϋποθέσεως για την υποβολή προδικαστικού ερωτήματος, αλλά απλώς επιβάλλει υποχρέωση των εθνικών δικαστηρίων να ενημερώνουν την αρμόδια κυβερνητική αρχή. Μια τέτοιου είδους δικονομική πρόβλεψη δεν σημαίνει ότι η απόφαση του εθνικού δικαστηρίου περί της υποβολής ή μη αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως εξαρτάται από τη βούληση της εκτελεστικής εξουσίας. Κατά συνέπεια δεν προκύπτει κατά πόσο η υποχρέωση τηρήσεως της εν λόγω διαδικασίας θα μπορούσε να επηρεάσει αρνητικά την προθυμία των εθνικών δικαστηρίων να υποβάλλουν προδικαστικά ερωτήματα.

77. Εφόσον η επίμαχη ρύθμιση δεν περιορίζει το δικαίωμα των εθνικών δικαστηρίων να απευθύνουν στο Δικαστήριο αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως, δεν προκύπτει ότι προσβάλλει την αρχή της κοινοτικής πίστεως κατά το άρθρο 10 ΕΚ.

24 — Το Δικαστήριο έχει δηλώσει επανειλημμένως ότι το σύστημα του άρθρου 234 ΕΚ, προκειμένου να εξασφαλίσει την ενότητα της ερμηνείας του κοινοτικού δικαίου στα κράτη μέλη, καθιερώνει μια άμεση συνεργασία μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων, προβλέποντας μια διαδικασία στην οποία οι διάδικοι δεν αναλαμβάνουν καμία πρωτοβουλία (βλ. αποφάσεις της 12ης Φεβρουαρίου 2008, C-2/06, Kempter, Συλλογή 2008, σ. I-411, σκέψη 41, και της 16ης Δεκεμβρίου 2008, C-210/06, Cartesio, Συλλογή 2008, σ. I-9641, σκέψη 90). Όπως αναφέρει ο Everling, U., όπ.π., σ. 16, προκύπτει σαφώς ότι, εν προκειμένω, οι αρχές και τα δικαστήρια των επιμέρους κρατών μελών θα αποφάσιζαν τελείως διαφορετικά αν δεν υπήρχε μέριμνα για την ενιαία ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου. Αυτό είναι το καθήκον του Δικαστηρίου στη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως. Το Δικαστήριο υπογράμμισε εξαρχής ότι η ενιαία ερμηνεία και εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου αποτελεί βασική αρχή του κοινοτικού δικαίου μη δυνάμενη να διαρρηχθεί από οιαδήποτε εθνική διάταξη. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο παραπέμπει στην απόφαση Rheinmühlen.

25 — Βλ. προτάσεις του γενικού εισαγγελέα M. Poiares Maduro της 22ας Μαΐου 2008, C-210/06, Cartesio (απόφαση της 16ης Δεκεμβρίου 2008, Συλλογή 2008, σ. I-9641, σημείο 21). Στο ίδιο πνεύμα και ο Classen, C. D., *Europarecht* (επιμέλεια Reiner Schulze/Manfred Zuleeg) σημείο 76, σ. 204, σύμφωνα με τον οποίο το εθνικό δικονομικό δίκαιο δεν δύναται να περιορίζει το δικαίωμα υποβολής προδικαστικού ερωτήματος.

26 — Βλ. αποφάσεις της 16ης Ιανουαρίου 1974, 166/73, Rheinmühlen (Συλλογή τόμος 1974, σ. 17, σκέψεις 2 και 3), και van Schijndel και van Veen (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 18).

27 — Βλ. σημείο 71 στις παρούσες προτάσεις.

δ) Η αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων

78. Εθνική ρύθμιση όπως η εν προκειμένω επίμαχη θα μπορούσε επίσης να εξεταστεί ως προς τη συμβατότητά της με την αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων λαμβανομένου υπόψη ότι η Ουγγρική Κυβέρνηση, πληροφορούμενη πρόωρα σχετικά με τις αιτήσεις εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως των εθνικών δικαστηρίων, περιέρχεται σε ευνοϊκότερη θέση έναντι των υπολοίπων μετεχόντων στη διαδικασία καθώς διαθέτει περισσότερο χρόνο για την επεξεργασία των υπομνημάτων ή εγγράφων παρατηρήσεων της κατά την έννοια του άρθρου 23, παράγραφος 2, του Οργανισμού.

79. Η αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων έχει αναγνωριστεί από το Δικαστήριο ως δικονομική εγγύηση [28]. Από θεωρητικής σκοπιάς απορρέει από τη γενική αρχή της δίκαιης δίκης [29] από την οποία δεσμεύονται τα δικαστήρια της Ενώσεως και η οποία με τη σειρά της αποτελεί έκφραση τόσο της αρχής του κράτους δικαίου όσο και της γενικής αρχής της ισότητας. Διασφαλίζει την τυπική ισότητα της δικονομικής θέσεως των διαδίκων και την ουσιαστική ισοτιμία υπό την έννοια των ίσων δικονομικών ευκαιριών, της οποίας η πραγμάτωση αποτελεί καθήκον του δικαστή. Βάσει της εν λόγω δικονομικής αρχής παρέχεται στους διαδίκους κατά πρώτο λόγο το δικαίωμα να παραθέτουν κάθε στοιχείο που είναι σημαντικό για τον σχηματισμό της δικανικής κρίσεως και να ασκούν αυτοτελώς όλα τα δικονομικά μέσα που είναι απαραίτητα για την απόκρουση της επιθέσεως του αντιδίκου.

80. Ωστόσο, θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η εν λόγω αρχή συνδέεται στενά με την αρχή της *εκατέρωθεν ακροάσεως* [30] καθώς, λόγω των αντικρουόμενων συμφερόντων των μετεχόντων στη διαδικασία, επιβάλλεται να υπάρχει ισορροπία δικαιωμάτων και υποχρεώσεων και να παρέχονται οι ίδιες δυνατότητες διαδικαστικών ενεργειών. Οι κατ' αντιμωλίαν διαδικασίες, στις οποίες συγκαταλέγονται η διαδικασία λόγω παραβάσεως, η προσφυγή ακυρώσεως και η προσφυγή κατά παραλείψεως, χαρακτηρίζονται από το γεγονός ότι ο προσφεύγων υποβάλλει αίτημα βασιζόμενο στο κοινοτικό δίκαιο το οποίο στρέφει κατά εναγομένου ο οποίος με τη σειρά του αμύνεται κατά του αιτήματος αυτού. Προσφεύγων και καθού είναι *διάδικοι* της ένδικης διαφοράς. Αντιθέτως, οι διαδικασίες που δεν εμφανίζουν το στοιχείο της αντιδικίας υπηρετούν αντικειμενικούς σκοπούς νομικής προστασίας και ελέγχου. Στις διαδικασίες αυτές δεν υπάρχουν διάδικοι αλλά μόνο *μετέχοντες* [31]. Το βασικότερο παράδειγμα αποτελεί η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 234 ΕΚ, σκοπός της οποίας είναι η διασφάλιση της

28 — Βλ. αποφάσεις του Δικαστηρίου της 15ης Ιουνίου 2000, C-13/99, TEAM κατά Επιτροπής (Συλλογή 2000, σ. I-4671, σκέψεις 35 επ.), και της 9ης Σεπτεμβρίου 1999, C-64/98, Πετρίδης κατά Επιτροπής (Συλλογή 1999, σ. I-5187, σκέψη 31). Βλ. απόφαση του Πρωτοδικείου της 29ης Ιουνίου 1995, T-36/91, ICI κατά Επιτροπής (Συλλογή 1995, σ. II-1847, σκέψη 93).

29 — Βλ., υπό το πνεύμα αυτό, Sachs, B., *Die Ex-Officio-Prüfung durch die Gemeinschaftsgerichte*, Tübingen, 2008, σ. 208. Η δεσμευτικότητα της γενικής αρχής της δίκαιης δίκης για τα δικαστήρια της Ενώσεως αναγνωρίστηκε από το Δικαστήριο για πρώτη φορά στην απόφαση της 17ης Δεκεμβρίου 1998, C-185/95 P, Baustahlgewerbe κατά Επιτροπής (Συλλογή 1998, σ. I-8417, σκέψη 21).

30 — Βλ., επίσης, Sachs, B., όπ.π. Βλ. απόφαση Πετρίδης κατά Επιτροπής (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 28, σκέψη 31).

31 — Βλ. Koenig, C./Pechstein, M./Sander, C., *EU-/EG-Prozessrecht*, 2η έκδοση, Tübingen, 2002, σημείο 123, σ. 65.

ενιαίας εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου [32]. Σε αντίθεση με τις προαναφερθείσες ευθείες προσφυγές και τη διαδικασία γνωμοδοτήσεως του άρθρου 300, παράγραφος 6, ΕΚ (και του αντίστοιχου 218, παράγραφος 11, ΣΛΕΕ) δεν πρόκειται όμως για αυτοτελή διαδικασία, αλλά για *παρεμπίπτουσα διαδικασία* στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς εκκρεμούσας ενώπιον εθνικού δικαστηρίου. Στη διαδικασία αυτή κρίνονται μεμονωμένα μόνο ζητήματα ερμηνείας ή ισχύος του κοινοτικού δικαίου τα οποία είναι κρίσιμα για τη λήψη αποφάσεως στην κύρια δίκη. Ως εκ τούτου, τα επιχειρήματα που προβάλλουν τα κράτη μέλη ως μετέχοντες στη διαδικασία με τα υπομνήματα ή τις γραπτές παρατηρήσεις τους στο πλαίσιο της έγγραφης διαδικασίας δεν μπορούν να χαρακτηριστούν ως αιτήματα διαδίκου αλλά, όπως ορθώς επισημαίνει η Επιτροπή, προσομοιάζουν μάλλον με τις νομικές παρατηρήσεις ενός amicus curiae καθώς μοναδικός τους προορισμός είναι η επικουρία του Δικαστηρίου στον σχηματισμό της κρίσεώς του [33].

81. Οι ανωτέρω παρατηρήσεις βοηθούν στην καλύτερη κατανόηση του σκοπού της ρυθμίσεως του άρθρου 23, παράγραφος 2, του Οργανισμού. Βάσει αυτών, η δίμηνη προθεσμία δεν καθιερώθηκε τόσο προς διασφάλιση της ισότητας των όπλων όσο προς εξυπηρέτηση του σκοπού της αποτελεσματικής απονομής της δικαιοσύνης. Τίθεται, αφενός, προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι οι μετέχοντες στη διαδικασία θα έχουν εύλογο χρόνο στη διάθεσή τους προκειμένου να προετοιμάσουν και να υποβάλουν τις παρατηρήσεις τους και, αφετέρου, για να εξυπηρετήσει την ταχεία πρόοδο της διαδικασίας.

82. Ενόψει των ανωτέρω, η αρχή της ισότητας των δικονομικών όπλων δεν μπορεί να εφαρμοστεί στην προκείμενη περίπτωση. Κατά συνέπεια κανείς από τους μετέχοντες στη διαδικασία δεν μπορεί να ισχυριστεί ότι βρίσκεται σε δικονομικά δυσμενέστερη θέση σε σχέση με την Ουγγρική Κυβέρνηση για

32 — Βλ., υπό το πνεύμα αυτό, Koenig, C./Pechstein, M./Sander, C., όπ.π., σ. 65, Wägenbaur, B., όπ.π., άρθρο 23 του Οργανισμού του Δικαστηρίου, σημείο 2, σ. 27, και Everling, U., όπ.π., σ. 56. Στη νομολογία του Δικαστηρίου, η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως χαρακτηρίζεται ως «διαδικασία στην οποία δεν υπάρχει αντιδικία», η οποία έχει τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος στο πλαίσιο διαφοράς εκκρεμούσας ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου και στην οποία οι διάδικοι δεν λαμβάνουν καμία πρωτοβουλία, αλλά απλώς καλούνται να εκθέσουν τις απόψεις τους εντός του νομικού πλαισίου που χαράσσει το εν λόγω δικαστήριο (βλ. διάταξη του Προέδρου του Δικαστηρίου της 24ης Οκτωβρίου 2001, C-186/01 R, Dory, Συλλογή 2001, σ. I-7823, σημείο 9 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο διακρίνει τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως από την κύρια «κατ' αντιδικία διαδικασία» ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου. Λόγω των σημαντικών διαφορών μεταξύ της κατ' αντιδικία διαδικασίας και της παρεμπίπτουσας διαδικασίας του άρθρου 234 ΕΚ, το Δικαστήριο δεν δέχεται την εφαρμογή ορισμένων διατάξεων, όπως για παράδειγμα εκείνων που αφορούν αποκλειστικά και μόνον την κατ' αντιδικία διαδικασία.

33 — Τούτο προκύπτει προφανώς εξ αντιδιαστολής και από τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα L. A. Geelhoed της 28ης Νοεμβρίου 2002 στην υπόθεση C-20/01 και C-28/01, Επιτροπή κατά Γερμανίας (απόφαση της 10ης Απριλίου 2003, Συλλογή 2003, σ. I-3609, σημείο 42). Ο γενικός εισαγγελέας παρατηρεί ότι η παρέμβαση δεν συνίσταται στην υποβολή γραπτών ή προφορικών παρατηρήσεων εκ μέρους του παρεμβαίνοντος ως amicus curiae, υποβοηθώντας με τον τρόπο αυτόν τον κοινοτικό δικαστή, όπως συμβαίνει στο πλαίσιο του άρθρου 20, δεύτερο εδάφιο, του Οργανισμού του Δικαστηρίου και του άρθρου 104, παράγραφος 4, του Κανονισμού Διαδικασίας. Η αναφορά στο άρθρο 104, παράγραφος 4, του Κανονισμού Διαδικασίας επιτρέπει το συμπέρασμα ότι ένας μετέχων στη διαδικασία ο οποίος υποβάλλει έγγραφες παρατηρήσεις ή υπομνήματα στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ενεργεί ως amicus curiae. Υπό το ίδιο πνεύμα και ο Everling, U., όπ.π., σ. 57, ο οποίος επισημαίνει την επικουρική λειτουργία της Επιτροπής στην ενώπιον του Δικαστηρίου διαδικασία. Επίσης, επισημαίνει ότι τα κράτη μέλη ασκούν το δικαίωμά τους για υποβολή παρατηρήσεων ιδίως στις περιπτώσεις που θίγονται συγκεκριμένα συμφέροντά τους, όπως για παράδειγμα η ισχύς εθνικών νομοθετικών κανόνων ή συμφέροντα των υπηκόων τους ή επηρεάζεται γενικότερα η θέση των κρατών μελών στο πλαίσιο της Κοινότητας.

τον μόνο λόγο ότι η τελευταία ενημερώνεται, δυνάμει εθνικής ρυθμίσεως, νωρίτερα για την αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως ενός ουγγρικού δικαστηρίου.

ε) Σύγκριση με τις διατάξεις της επείγουσας διαδικασίας

επιμελεία του Γραμματέα [34]. Κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή δεν γίνεται ακόμη κοινοποίηση στους λοιπούς μετέχοντες που αναφέρονται στο άρθρο 23 του Οργανισμού, έτσι ώστε να μη δημιουργούνται καθυστερήσεις λόγω της απαιτούμενης μεταφράσεως των εγγράφων της διαδικασίας. Διά της εν λόγω ρυθμίσεως αναγνωρίζεται εμμέσως από τον κοινοτικό νομοθέτη ότι το ενδιαφερόμενο κράτος μέλος έχει προέχουσα ανάγκη πληροφορήσεως. Ενόψει και αυτής της νομοθετικής επιλογής δεν μπορεί κανείς να προσάψει στην Ουγγαρία ότι θέσπισε εθνικές διατάξεις οι οποίες εξασφαλίζουν ότι η κυβέρνησή της θα λαμβάνει το συντομότερο δυνατό γνώση των αιτήσεων εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που υποβάλλονται από τα ουγγρικά δικαστήρια.

3. Συμπέρασμα

83. Όπως περαιτέρω προκύπτει από τις διατάξεις του Κανονισμού Διαδικασίας που διέπουν την επείγουσα διαδικασία, η κατά προτεραιότητα κοινοποίηση μιας αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως σε συγκεκριμένο κράτος μέλος ενδέχεται μάλιστα να απαιτείται όταν συντρέχουν επείγοντες λόγοι. Έτσι το άρθρο 104β, παράγραφος 2, του Κανονισμού Διαδικασίας προβλέπει ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως που εγείρει ένα ή περισσότερα ζητήματα σχετικά με τους τομείς περί των οποίων γίνεται λόγος στον τίτλο VI της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση ή στον τίτλο IV του τρίτου μέρους της Συνθήκης ΕΚ κοινοποιείται –όταν το εθνικό δικαστήριο έχει ζητήσει την εφαρμογή της επείγουσας διαδικασίας ή όταν ο Πρόεδρος ζητεί από το καθορισθέν τμήμα να εξετάσει την ανάγκη να ακολουθηθεί η διαδικασία αυτή– αμελλητί στο κράτος μέλος στο οποίο υπάγεται το δικαστήριο αυτό,

84. Με βάση τα ανωτέρω, ούτε από το άρθρο 23 του Οργανισμού αλλά και ούτε από το υπόλοιπο κοινοτικό δίκαιο προκύπτει ότι απαγορεύεται στον εθνικό δικαστή να πληροφορεί αυτεπαγγέλτως τον Υπουργό Δικαιοσύνης του δικού του κράτους μέλους σχετικά με την προδικαστική διαδικασία, συγχρόνως με την έναρξη της εν λόγω διαδικασίας.

34 — Κατά τον Wägenbaur, B., όπ.π., άρθρο 104β του Κανονισμού Διαδικασίας του Δικαστηρίου, σημείο 9, σ. 245, μια τέτοια αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κοινοποιείται, λόγω του επείγοντος χαρακτήρα της, αμελλητί στους πρωτίστως ενδιαφερόμενους διαδίκους και ύστερα, ήτοι πριν ακόμη το Δικαστήριο αποφασίσει περί της εφαρμογής της επείγουσας διαδικασίας, στους λοιπούς μετέχοντες που αναφέρονται στο άρθρο 23 του Οργανισμού. Το ίδιο ισχύει και για την ίδια την απόφαση περί υπαγωγής ή μη της αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως στην επείγουσα διαδικασία.

Γ — *Επί του δευτέρου και του τρίτου προδικαστικού ερωτήματος*

1. Γενικές παρατηρήσεις

85. Το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα αφορά ιδίως την ερμηνεία του άρθρου 234 ΕΚ. Με το ερώτημα αυτό, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να διευκρινιστεί αν η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου εκτείνεται και στην ερμηνεία του όρου «καταχρηστική ρήτρα συμβάσεως» κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 καθώς και των ρητρών που παρατίθενται στο παράρτημα της οδηγίας αυτής. Το τρίτο προδικαστικό ερώτημα, το οποίο αφορά την εξουσία του Δικαστηρίου να παρέχει ερμηνευτικές οδηγίες, τίθεται ρητώς για την περίπτωση καταφατικής απαντήσεως στο δεύτερο προδικαστικό ερώτημα με το οποίο συνδέεται στενά. Για τον λόγο αυτόν, κρίνεται σκόπιμο τα δύο αυτά ερωτήματα να απαντηθούν από κοινού.

86. Ο τρόπος με τον οποίο διατυπώνονται τα προδικαστικά ερωτήματα εκφράζει ορισμένες αμφιβολίες του αιτούντος δικαστηρίου ως προς τον ρόλο του Δικαστηρίου αλλά και των εθνικών δικαστηρίων στο πλαίσιο της ερμηνείας και της εφαρμογής της οδηγίας 93/13. Για τον λόγο αυτόν, θεωρώ απαραίτητο για την κατανόηση της σχέσεως συνεργασίας που διακρίνει τη διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως να αναφερθώ καταρχάς εν συντομία στην εν γένει ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου και στη συνέχεια να προχωρήσω στην εξέταση των νομικών ζητημάτων που θέτει το αιτούν δικαστήριο.

2. Η έκταση της ερμηνευτικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου

87. Όσον αφορά το πρώτο σημείο θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι αντικείμενο μιας αιτήσεως ερμηνείας δύναται να αποτελέσει οποιαδήποτε διάταξη του κοινοτικού δικαίου. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το άρθρο 220, παράγραφος 1, ΕΚ, όπου ορίζεται ότι το Δικαστήριο εξασφαλίζει στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων του την τήρηση γενικώς «του δικαίου» κατά την ερμηνεία της εν λόγω Συνθήκης. Περαιτέρω, στο άρθρο 234, παράγραφος 1, στοιχείο β΄, ΕΚ προβλέπεται ότι η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου εκτείνεται μεταξύ άλλων και επί «των πράξεων των οργάνων της Κοινότητας», εννοώντας το σύνολο του πρωτογενούς δικαίου συμπεριλαμβανομένων των πράξεων που αναφέρονται στο άρθρο 249 ΕΚ. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο έχει την εξουσία να ερμηνεύει και πράξεις όπως είναι η οδηγία 93/13. Η εξουσία αυτή εκτείνεται και στην ερμηνεία των νομικών εννοιών που περιλαμβάνονται στις πράξεις αυτές, οι οποίες κατά πάγια νομολογία ερμηνεύονται αυτοτελώς σε κοινοτικό επίπεδο εφόσον δεν υπάρχει ρητή παραπομπή στο δίκαιο των κρατών μελών [35].

35 — Βλ., αντί άλλων, αποφάσεις της 18ης Ιανουαρίου 1984, 327/82, Ekro (Συλλογή 1984, σ. 107, σκέψη 11), της 19ης Σεπτεμβρίου 2000, C-287/98, Linster (Συλλογή 2000, σ. I-6917, σκέψη 43), της 9ης Νοεμβρίου 2000, C-357/98, Yiadom (Συλλογή 2000, σ. I-9265, σκέψη 26), της 6ης Φεβρουαρίου 2003, C-245/00, SENA (Συλλογή 2003, σ. I-1251, σκέψη 23), της 12ης Οκτωβρίου 2004, C-55/02, Επιτροπή κατά Πορτογαλίας (Συλλογή 2004, σ. I-9387, σκέψη 45), της 27ης Ιανουαρίου 2005, C-188/03, Junk (Συλλογή 2005, σ. I-885, σκέψεις 27 έως 30), και της 7ης Δεκεμβρίου 2006, C-306/05, SGAE (Συλλογή 2006, σ. I-11519, σκέψη 31).

88. Στην περίπτωση της έννοιας της «καταχρηστικής ρήτρας» κατά το άρθρο 3 της οδηγίας 93/13, η ίδια η οδηγία δεν τη συνδέει καταρχήν με κάποια κατηγορία του δικαίου των κρατών μελών. Όπως όμως ορθώς έκρινε το Δικαστήριο, όσον αφορά τις έννοιες της καλής πίστεως και της σημαντικής ανισορροπίας μεταξύ δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των μερών, η εν λόγω διάταξη καθορίζει *αορίστως μόνον* τα στοιχεία που προσδίδουν καταχρηστικό χαρακτήρα σε ρήτρα η οποία δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως [36]. Παρά την προσπάθεια του κοινοτικού νομοθέτη να συγκεκριμενοποιήσει τις καταλαμβανόμενες ρήτρες διά της παραπομπής στο άρθρο 3, παράγραφος 3, στον κατάλογο του παραρτήματος, είναι προφανές ότι το πραγματικό της καταχρηστικότητας *διατυπώνεται υπό τη μορφή γενικής ρήτρας* [37]. Κατά συνέπεια, ο όρος «καταχρηστική ρήτρα» συνιστά αόριστη νομική έννοια χρήζουσα περαιτέρω κανονιστικής εξειδικεύσεως.

89. Ωστόσο, όπως έκρινε το Δικαστήριο στην υπόθεση SENA [38] σε σχέση με τον όρο «εύλογη αποζημίωση» κατά την έννοια του άρθρου 8, παράγραφος 2, της οδηγίας 92/100 [39] και ανέλυσα διεξοδικά στις πρόσφατες προτάσεις μου της 11ης Μαΐου 2010 επί της εκκρεμούσας υποθέσεως C-467/08 (SGAE) λαμβάνοντας ως παράδειγμα τον περιεχόμενο στο άρθρο 5, παράγραφος 2, στοιχείο β΄, της οδηγίας 2001/29 [40] νομικό όρο της «δίκαιης αποζημιώσεως» για ιδιωτικές αντιγραφές, η ανάγκη εξειδικεύσεως ενός νομικού όρου δεν σημαίνει αναγκαστικά ότι ο όρος αυτός δεν μπορεί να αποτελεί αυτοτελή έννοια του κοινοτικού δικαίου η οποία χρήζει ενιαίας ερμηνείας σε όλα τα κράτη μέλη. Το ζητούμενο είναι ο σκοπός μιας ορισμένης ρυθμίσεως η οποία αποτελεί έκφραση της εικαζομένης βουλήσεως του κοινοτικού νομοθέτη. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ο σκοπός της εναρμονίσεως του δικαίου, τον οποίο επιδιώκει και η οδηγία 93/13 [41],

36 — Βλ. αποφάσεις της 7ης Μαΐου 2002, C-478/99, Επιτροπή κατά Σουηδίας (Συλλογή 2002, σ. I-4147, σκέψη 17), και της 1ης Απριλίου 2004, C-237/02, Freiburger Kommunalbauten (Συλλογή 2004, σ. I-3403, σκέψη 20).

37 — Βλ., επίσης, Pfeiffer, *Das Recht der Europäischen Union* (επιμέλεια Grabitz/Hilf), τόμος IV, ερμηνεία της οδηγίας 93/13, εισαγωγικές παρατηρήσεις, A5, σημείο 28, σ. 14, και Basedow, J., «Der Europäische Gerichtshof und die Klauselrichtlinie 93/13: Der verweigerte Dialog», *Festschrift für Günter Hirsch zum 65. Geburtstag,* 2008, σ. 58.

38 — Απόφαση SENA (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 35).

39 — Στην υπόθεση SENA το Δικαστήριο κλήθηκε να ερμηνεύσει τον όρο «εύλογη αμοιβή» κατά την έννοια του άρθρου 8, παράγραφος 2, της οδηγίας 92/100/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 19ης Νοεμβρίου 1992, σχετικά με το δικαίωμα εκμισθώσεως, το δικαίωμα δανεισμού και ορισμένα δικαιώματα συγγενικά προς την πνευματική ιδιοκτησία στον τομέα των προϊόντων της διανοίας (ΕΕ L 346, σ. 61). Στην απόφαση αυτή το Δικαστήριο αναφέρθηκε καταρχάς στην προπαρατεθείσα νομολογία περί αυτοτελούς ερμηνείας των κοινοτικών εννοιών, για να επιστήσει εν συνεχεία την προσοχή στο γεγονός ότι η οδηγία 92/100 δεν περιείχε ορισμό της εν λόγω εννοίας. Προφανώς, βασίστηκε στην παραδοχή ότι ο κοινοτικός νομοθέτης ενσυνείδητα απείχε από τον καθορισμό ενός λεπτομερούς και κανονιστικής φύσεως τρόπου υπολογισμού του επιπέδου της εν λόγω αμοιβής. Συνεπώς, αναγνώρισε ρητώς την εξουσία των κρατών μελών να ρυθμίζουν τα ίδια τις λεπτομέρειες αυτής της «εύλογης αμοιβής», «[προσδιορίζοντας] τα πλέον κατάλληλα κριτήρια προκειμένου να διασφαλίζουν, εντός των ορίων που επιβάλλει το κοινοτικό δίκαιο και ιδίως η [οδηγία], τον σεβασμό της εν λόγω κοινοτικής εννοίας», και περιορίστηκε να καλέσει τα κράτη μέλη να τηρούν με κατά το δυνατόν ομοιόμορφο τρόπο, στο έδαφος της Κοινότητας, την έννοια της «εύλογης αμοιβής», η οποία πρέπει να αναλύεται υπό το πρίσμα των σκοπών της οδηγίας 92/100, όπως αυτοί προσδιορίζονται ιδίως με τις αιτιολογικές σκέψεις της. Συναφώς, σημαντικό είναι να υπογραμμισθεί πως το γεγονός ότι η εν λόγω έννοια έχρηζε εξειδικεύσεως με κριτήρια που θα καθορίζονταν από το εθνικό δίκαιο δεν εμπόδισε το Δικαστήριο να δηλώσει ότι ο όρος «εύλογη αμοιβή» κατά την έννοια του άρθρου 8, παράγραφος 2, της οδηγίας 92/100 έπρεπε να ερμηνεύεται ομοιόμορφα εντός όλων των κρατών μελών και να εφαρμόζεται από κάθε κράτος μέλος. Επομένως, και υπό τις ιδιαίτερες περιστάσεις της υποθέσεως εκείνης, το Δικαστήριο ήταν σε θέση να δεχθεί τελικά την ιδιότητα της εν λόγω έννοιας ως έννοιας του κοινοτικού δικαίου και την ύπαρξη ανάγκης για αυτοτελή ερμηνεία της στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου.

40 — Οδηγία 2001/29/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 22ας Μαΐου 2001, για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας (ΕΕ L 167, σ. 10).

41 — Βλ. εξουσιοδότηση στο άρθρο 95 ΕΚ όπως επίσης, για παράδειγμα, πρώτη, δεύτερη, τρίτη και δέκατη αιτιολογική σκέψη της οδηγίας 93/13.

και του οποίου η πραγμάτωση προϋποθέτει αναγκαστικά την ανάπτυξη αυτόνομων συστημάτων του κοινοτικού δικαίου, συμπεριλαμβανομένης και της ενιαίας ορολογίας. Η περαιτέρω συγκεκριμενοποίηση του κοινοτικού όρου της «καταχρηστικής ρήτρας» στο πλαίσιο ερμηνείας, και μάλιστα δεσμευτικής για όλα τα δικαστήρια εντός της Ευρωπαϊκής Ενώσεως, αποτελεί αρμοδιότητα του Δικαστηρίου το οποίο εν προκειμένω εκδίδει την τελική απόφαση [42].

90. Σε ό,τι αφορά το περαιτέρω ερώτημα, αν δηλαδή η ερμηνευτική αρμοδιότητα του Δικαστηρίου εκτείνεται και στις ρήτρες που απαριθμούνται στο παράρτημα της οδηγίας, ενόψει των όσων προαναφέρθηκαν η απάντηση θα πρέπει να είναι αναμφιβόλως καταφατική. Η ορθότητα αυτής της απόψεως επιβεβαιώνεται άλλωστε και από την απόφαση Océano Grupo [43], στην οποία το Δικαστήριο χρησιμοποίησε για την ερμηνεία του άρθρου 3 της οδηγίας τον τύπο ρήτρας που αναφέρεται στο σημείο 1, στοιχείο ιζ΄, του παραρτήματος [44]. Αυτό προκύπτει και από την απόφαση Pannon [45], όπου το Δικαστήριο ανέφερε ρητώς ότι στην υπόθεση εκείνη είχε ερμηνεύσει, ασκώντας την αρμοδιότητα που του ανατίθεται δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ, τα «γενικά κριτήρια» που χρησιμοποιεί ο κοινοτικός νομοθέτης για τον ορισμό της έννοιας της καταχρηστικής ρήτρας, εννοώντας προφανώς τον τύπο ρήτρας που αναφέρεται στο σημείο 1, στοιχείο ιζ΄, του παραρτήματος.

3. Οριοθέτηση της αρμοδιότητας μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων ως προς τον έλεγχο των καταχρηστικών ρητρών

α) Η διαφορά μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου

91. Με βάση τα προεκτεθέντα οδηγούμαστε σε μία ακόμη πτυχή των ερωτημάτων η οποία χρήζει διευκρινίσεως. Διότι αν κανείς εκλάβει το δεύτερο προδικαστικό ερώτημα

42 — Βλ., συναφώς, Röthel, A., «Missbrauchlichkeitskontrolle nach der Klauselrichtlinie: Aufgabenteilung im supranationalen Konkretisierungskatalog», *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht,* 2005, σ. 422, η οποία επισημαίνει ότι κατά την επικρατούσα επί του παρόντος άποψη στη θεωρία το Δικαστήριο είναι αρμόδιο να αποφασίζει τελικά και για τη συγκεκριμενοποίηση γενικών ρητρών και εννοιών που χρήζουν κανονιστικής εξειδικεύσεως. Υποστηρίζει ότι το Δικαστήριο έχει την εξουσία της δεσμευτικής τελικής εξειδικεύσεως και συνεπώς την αρμοδιότητα συγκεκριμενοποιήσεως. Η συντάκτης επικαλείται ως επιχείρημα τον σκοπό της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως και τον στόχο της εναρμόνισης του δικαίου, καθότι κατά την άποψή της δεν είναι άλλως εφικτή η υλοποίηση της επιδιωκόμενης από το κοινοτικό δίκαιο εναρμονίσεως. Παρομοίως ο Leible, S., όπ.π., σ. 426, επισημαίνει ότι, σύμφωνα με την μάλλον επικρατούσα στη θεωρία άποψη, ο όρος της καταχρηστικότητας κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 θα πρέπει να ερμηνεύεται αυτόνομα σε κοινοτικό επίπεδο. Οιαδήποτε διαφορετική άποψη δεν θα λάμβανε υπόψη το «effet utile» του δευτερογενούς δικαίου και τον επιδιωκόμενο μέσω των οδηγιών σκοπό της εναρμόνισης του δικαίου. Υπό το ίδιο πνεύμα και Müller-Graff, P.-C., «Gemeinsames Privatrecht in der Europäischen Gemeinschaft», *Gemeinsames Privatrecht in der Europäischen Gemeinschaft,* 2η έκδοση, Baden-Baden, 1999, σ. 56 επ., σύμφωνα με τον οποίο το Δικαστήριο κατά την ερμηνεία οδηγιών του ιδιωτικού δικαίου λειτουργεί ως πολιτικό δικαστήριο. Υπό την ιδιότητά του αυτή το Δικαστήριο συχνά καλείται να συγκεκριμενοποιήσει το κοινοτικό δίκαιο στο πλαίσιο του σκοπού της εκάστοτε διατάξεως μιας οδηγίας, έχοντας ως βάση αόριστες και συνεπώς ερμηνευτέες νομικές έννοιες. Ως παράδειγμα ο συντάκτης αναφέρει την έννοια της καταχρηστικότητας κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13.

43 — Απόφαση της 27ης Ιουνίου 2000, C-240/98, Océano Grupo Editorial και Salvat Editores (Συλλογή 2000, σ. I-4941, στο εξής: απόφαση Océano Grupo)

44 — Βλ. απόφαση Océano Grupo (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 43, σκέψη 22). Υπέρ της ερμηνευτικής αρμοδιότητας του Δικαστηρίου τάσσεται και ο Leible, S., «Gerichtsstandsklauseln und EG-Klauselrichtlinie», *Recht der Internationalen Wirtschaft,* 6/2001, σ. 425.

45 — Βλ. απόφαση Pannon (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4, σκέψη 42).

όχι με βάση το γράμμα του, αλλά ως αίτημα προς το Δικαστήριο να εξηγήσει τη διάκριση μεταξύ της δικής του αρμοδιότητας και αυτής των εθνικών δικαστηρίων ως προς τον έλεγχο καταχρηστικών ρητρών, θα πρέπει να υπομνησθεί στο αιτούν δικαστήριο καταρχάς ο γενικός κανόνας [46] σύμφωνα με τον οποίο στη διαδικασία του άρθρου 234 ΕΚ, στο πλαίσιο της κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ του Δικαστηρίου και του εκάστοτε εθνικού δικαστηρίου, στο πρώτο εναπόκειται να ερμηνεύσει και στο δεύτερο να εφαρμόσει το κοινοτικό δίκαιο. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο δεν είναι αρμόδιο ούτε να εφαρμόσει τους κανόνες του κοινοτικού δικαίου σε συγκεκριμένη υπόθεση ούτε να χαρακτηρίσει τις διατάξεις του εθνικού δικαίου σε σχέση με τέτοιον κανόνα. Μπορεί, όμως, να παράσχει στο αιτούν δικαστήριο κάθε απαραίτητο για την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου στοιχείο το οποίο θα μπορούσε να του είναι χρήσιμο κατά την εκτίμηση των αποτελεσμάτων των διατάξεων αυτών.

92. Όπως ανέλυσα πρόσφατα στις προτάσεις μου της 29ης Οκτωβρίου 2009 στην υπόθεση C-484/08 (Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid), η εν λόγω εγγενής κατανομή των αρμοδιοτήτων σε σχέση με τον έλεγχο καταχρηστικών ρητρών σημαίνει κατά την άποψή μου ότι το Δικαστήριο δεν δύναται να λάβει ευθέως θέση ούτε επί του ζητήματος αν μια ρήτρα μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο ελέγχου ούτε, κατά μείζονα λόγο, επί της συμβατότητάς [47] της με την οδηγία 93/13, αλλά μπορεί απλώς και μόνο να αποφανθεί επί της ορθής ερμηνείας της οδηγίας 93/13 σε σχέση με συγκεκριμένη ρήτρα [48]. Στον εθνικό δικαστή εναπόκειται να διαπιστώσει με βάση την οδηγία 93/13 και τις σχετικές διατάξεις με τις οποίες αυτή μεταφέρθηκε στο εθνικό δίκαιο, και λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία ερμηνείας που του παρέχονται από το Δικαστήριο, αν η επίμαχη ρήτρα θα χαρακτηριστεί ως καταχρηστική κατά

46 — Βλ. αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1963, 28/62 έως 30/62, Da Costa (Συλλογή τόμος 1954-1964, σ. 893), και της 12ης Φεβρουαρίου 1998, C-366/96, Cordelle (Συλλογή 1998, σ. I-583, σκέψη 9). Βλ. επίσης, υπό το πνεύμα αυτό, Craig, P., και De Búrca, G., *EU Law,* 4η έκδοση, Οξφόρδη, 2008, σ. 492, κατά τους οποίους το άρθρο 234 ΕΚ παρέχει μεν στο Δικαστήριο την εξουσία να ερμηνεύει τη Συνθήκη, όχι όμως ρητώς να την εφαρμόζει στη συγκεκριμένη περίπτωση. Η οριοθέτηση μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής χαρακτηρίζει την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ του Δικαστηρίου και των εθνικών δικαστηρίων. Κατ' αυτήν, το Δικαστήριο ερμηνεύει τη Συνθήκη και τα εθνικά δικαστήρια εφαρμόζουν αυτή την ερμηνεία στη συγκεκριμένη περίπτωση. Κατά τον Schima, B., *Kommentar zu EU- und EG-Vertrag* (επιμέλεια H. Mayer), 12η έκδοση, Βιέννη, 2003, άρθρο 234 ΕΚ, σημείο 40, σ. 12, εναπόκειται στα εθνικά δικαστήρια να εφαρμόσουν κανόνα του κοινοτικού δικαίου στην ενώπιόν τους διαφορά. Ο συγγραφέας δέχεται, πάντως, ότι δεν είναι πάντοτε εύκολη η διάκριση μεταξύ ερμηνείας και εφαρμογής του κανόνα. Στο ίδιο πνεύμα, Aubry, H./Poillot, E./Sauphanor-Brouillard, N., «Panorama Droit de la consommation», *Recueil Dalloz,* 13/2010, σ. 798, οι οποίοι υπενθυμίζουν ότι στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου στο πλαίσιο της διαδικασίας εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως κατά το άρθρο 267 ΣΛΕΕ υπάγεται μόνον η ερμηνεία, όχι όμως και η εφαρμογή, η τήρηση όμως του κανόνα αυτού δεν είναι πάντα εύκολη στην πράξη.

47 — Βλ., συναφώς, Nassall, W., «Die Anwendung der EU-Richtlinie über missbräuchliche Klauseln in Verbraucherverträgen», *Juristenzeitung,* 14/1995, σ. 690.

48 — Βλ. προτάσεις μου της 29ης Οκτωβρίου 2009, C-484/08, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid (απόφαση της 3ης Ιουνίου 2010, Συλλογή 2010, σ. I-4785, σημείο 69). Βλ., συναφώς, Schlosser, P.,: *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch,* 13η έκδοση, Βερολίνο 1998, Εισαγωγή στο AGBG, σημείο 33, σ. 18, κατά τον οποίο δεν είναι δυνατή η υποβολή στο Δικαστήριο αιτήσεως εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως επί του ζητήματος αν συγκεκριμένες ρήτρες σε επακριβώς προσδιοριζόμενα είδη συμβάσεων είναι καταχρηστικές ή όχι. Βλ., συναφώς, Whittaker, S., «Clauses abusives et garanties des consommateurs: la proposition de directive relative aux droits des consommateurs et la portée de l' harmonisation complète», *Recueil Dalloz,* 17/2009, σ. 1153, όπου γίνεται και παραπομπή στη νομολογία του Δικαστηρίου και ιδίως στις αποφάσεις Freiburger Kommunalbauten και Pannon.

την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας.

β) Η απόφαση Freiburger Kommunalbauten και η μετέπειτα νομολογία του Δικαστηρίου

93. Όπως προκύπτει από τον γενικό κανόνα περί αρμοδιότητας σε σχέση με την ερμηνεία και την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου, τα βασικά γνωρίσματα της κατανομής των αρμοδιοτήτων έχουν διαμορφωθεί από τη νομολογία του Δικαστηρίου προ καιρού. Σε ό,τι όμως αφορά τον έλεγχο του καταχρηστικού χαρακτήρα ρητρών που περιέχονται σε συμβάσεις καταναλωτών με βάση την οδηγία 93/13, η παγίωση της σχετικής νομολογίας αρχίζει από την έκδοση της αποφάσεως Freiburger Kommunalbauten [49] [50]. Για τον λόγο αυτόν φρονώ ότι είναι σκόπιμο να αναφερθώ εν συντομία στα σημαντικότερα σημεία της αποφάσεως αυτής.

94. Με την εν λόγω απόφαση το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι, στο πλαίσιο της αρμοδιότητας ερμηνείας που του απονέμει το άρθρο 234 ΕΚ, μπορεί να ερμηνεύσει τα γενικά κριτήρια που χρησιμοποιεί ο κοινοτικός νομοθέτης για τον ορισμό της έννοιας «καταχρηστική ρήτρα». Αντιθέτως, δεν δύναται να αποφανθεί επί της εφαρμογής των γενικών αυτών κριτηρίων σε συγκεκριμένη ρήτρα, της οποίας ο έλεγχος πρέπει να στηριχθεί στα πραγματικά περιστατικά της υπό κρίση περιπτώσεως [51].

95. Το Δικαστήριο τόνισε εν προκειμένω την ιδιαίτερη συμβολή του εθνικού δικαστή στον περιορισμό των καταχρηστικών ρητρών κρίνοντας ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να προσδιορίσει αν μια συμβατική ρήτρα, στη συγκεκριμένη περίπτωση, ανταποκρίνεται στα κριτήρια που απαιτούνται προκειμένου να χαρακτηριστεί καταχρηστική κατά την έννοια του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας [52]. Κατά την άποψη του Δικαστηρίου, το οποίο εν προκειμένω παρέπεμψε στο άρθρο 4 της οδηγίας 93/13, κατά τον έλεγχο ρητρών τα δικαστήρια θα πρέπει να λαμβάνουν υπόψη μεταξύ άλλων τη φύση των αγαθών ή των υπηρεσιών που αφορά η σύμβαση και όλες τις περιστάσεις που περιέβαλαν τη σύναψή της. Επίσης, πρέπει να ληφθούν υπόψη οι συνέπειες που μπορεί να έχει η εν

49 — Απόφαση Freiburger Kommunalbauten (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 36).

50 — Η Röthel, A., όπ.π., σ. 424, αναφέρει ότι η απόφαση Freiburger Kommunalbauten σήμανε στροφή στη νομολογία του Δικαστηρίου και ότι έκτοτε το Δικαστήριο θεωρεί ότι, στο πλαίσιο της καταπολέμησης καταχρηστικών ρητρών σε συμβάσεις καταναλωτών, οι αρμοδιότητες μεταξύ αυτού και των εθνικών δικαστηρίων κατανέμονται σε με βάση πραγματικά κριτήρια. Ο Pfeiffer, T., «Prüfung missbräuchlicher Klauseln von Amts wegen (Gerichtsstand) – Günstigkeitsprinzip nach Wahl des Verbrauchers», *Neue Juristische Wochenschrift*, 32/2009, σ. 2369, θεωρεί ότι με την απόφαση Freiburger Kommunalbauten το Δικαστήριο θέλησε να παγιοποιήσει την ασταθή έως τότε νομολογία του στο ζήτημα της κατανομής των αρμοδιοτήτων στο θέμα του ελέγχου ρητρών. Οι Aubry, H./Poillot, E./Sauphanor-Brouillard, N., όπ.π., σ. 798, θεωρούν ότι η απόφαση Freiburger Kommunalbauten ήλθε να επιβεβαιώσει κατά τα προεκτεθέντα το σύστημα κατανομής αρμοδιοτήτων σε σχέση με την ερμηνεία και την εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου.

51 — Απόφαση Freiburger Kommunalbauten (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 36).

52 — Όπ.π. (σκέψη 25).

λόγω ρήτρα στο πλαίσιο της νομοθεσίας που διέπει τη σύμβαση, όπερ και συνεπάγεται την εξέταση του συστήματος της εθνικής νομοθεσίας [53].

96. Εν προκειμένω, το Δικαστήριο ακολούθησε τις προτάσεις του γενικού εισαγγελέα L. A. Geelhoed, ο οποίος είχε ταχθεί γενικά υπέρ του αποκεντρωμένου ελέγχου της καταχρηστικότητας ρητρών σε επίπεδο κρατών μελών με διατήρηση του ερμηνευτικού μονοπωλίου του Δικαστηρίου. Στις προτάσεις του ο γενικός εισαγγελέας είχε επισημάνει την ανάγκη *σαφούς διακρίσεως των αρμοδιοτήτων* μεταξύ της Κοινότητας και των κρατών μελών στον τομέα της προστασίας του καταναλωτή, τονίζοντας όμως ότι πρέπει να υπάρχει *οικονομία ως προς τη χρήση των ενδίκων βοηθημάτων*. Σε σχέση με την τελευταία, ο γενικός εισαγγελέας υπογράμμισε ιδίως τον κίνδυνο να υπάρξει υπερβολικά συχνή προσφυγή στη διαδικασία του άρθρου 234 ΕΚ στην περίπτωση που ο χαρακτηρισμός μιας συγκεκριμένης συμβατικής ρήτρας ως καταχρηστικής θεωρηθεί ότι εμπίπτει στην αρμοδιότητα του Δικαστηρίου. Δεδομένου του γενικού χαρακτήρα της έννοιας της «καταχρηστικής» ρήτρας, ο γενικός εισαγγελέας εξέφρασε τον φόβο ότι οι ρήτρες αυτές θα αποτελούσαν την αφορμή για συνεχή υποβολή προδικαστικών ερωτημάτων, λόγω της ποικιλίας που εμφανίζει η μορφή και το περιεχόμενό τους στις συμβάσεις που συνάπτονται με τους καταναλωτές. Συντάσσομαι προς τα ανωτέρω επιχειρήματα, δεδομένου ότι δεν μπορεί το Δικαστήριο να είναι αρμόδιο να αποφασίζει αν είναι καταχρηστική η κάθε συμβατική ρήτρα που τίθεται υπόψη του. Λόγω των πολυάριθμων πτυχών που θα πρέπει να ληφθούν υπόψη σε κάθε μεμονωμένη περίπτωση σε ό,τι αφορά τα πραγματικά περιστατικά και το εθνικό δίκαιο [54], η υλική εγγύτητα του iudex a quo ως προς το αντικείμενο της κύριας δίκης αποδεικνύεται ως πλεονέκτημα το οποίο το σύστημα δικαιοδοσίας της Ευρωπαϊκής Ενώσεως θα έπρεπε

53 — Όπ.π. (σκέψη 21).

54 — Καθόσον δεν υπάρχει ενιαίο ευρωπαϊκό αστικό δίκαιο, το Δικαστήριο εξακολουθεί να στηρίζεται στα στοιχεία που του παρέχουν τα εθνικά δικαστήρια σχετικά με τα δεδομένα του εθνικού δικαίου στην εκάστοτε κύρια υπόθεση, προκειμένου να ερμηνεύσει την έννοια της καταχρηστικότητας κατά το άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 όσον αφορά συγκεκριμένη ρήτρα. Ωστόσο, θα μπορούσε το Δικαστήριο να χρησιμοποιήσει επικουρικώς και ορισμένα μοντέλα κωδικοποιήσεως όπως το Draft Common Frame of Reference (DCFR) προκειμένου να δώσει τις δέουσες λύσεις σε αστικές διαφορές. Βλ., συναφώς, Heinig, J., «Die AGB-Kontrolle von Gerichtsstandsklauseln – zum Urteil Pannon des EuGH», *Europäische Zeitschrift für Wirtschaftsrecht,* 24/2009, σ. 886 επ., ο οποίος επισημαίνει τις προόδους στην εξέλιξη του ευρωπαϊκού ιδιωτικού δικαίου και τη διατύπωση κοινών ευρωπαϊκών κανόνων του δικαίου των συμβάσεων στο DCFR ή/και σε μελλοντικό κοινό πλαίσιο αναφοράς, το οποίο θα παρέχει στο Δικαστήριο κριτήρια για την ενίσχυση του ελέγχου ρητρών σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Σκεπτικός εμφανίζεται αντιθέτως ο Freitag, R., «Anmerkung zum Urteil Freiburger Kommunalbauten», *Entscheidungen zum Wirtschaftsrecht,* 2004, σ. 398, ο οποίος δεν αποκλείει καταρχάς το ενδεχόμενο το Δικαστήριο να αναπτύξει κατά περίπτωση μέσα από το αστικό δίκαιο που αποτελεί *κοινοτικό κεκτημένο* και τη σύγκριση των εννόμων τάξεων των κρατών μελών έναν αυτοτελή «common European legal denominator» (κοινό ευρωπαϊκό νομικό παρονομαστή). Επειδή όμως η οδηγία 93/13 καλύπτει όλους τους τομείς του αστικού δικαίου, το Δικαστήριο θα αναλάμβανε στην περίπτωση αυτή τον ρόλο ενός επικουρικού αστικού νομοθέτη, γεγονός που θα γεννούσε προβλήματα στην οριζόντια κατανομή των αρμοδιοτήτων στην Κοινότητα, αλλά και στην ασφάλεια του δικαίου.

να εκμεταλλευθεί προς όφελος της προστασίας του καταναλωτή [55].

97. Ένα άλλο επιχείρημα που παρέθεσε ο γενικός εισαγγελέας είναι η *σημασία του εθνικού δικαίου* στον περιορισμό καταχρηστικών ρητρών καθότι οι τελευταίες εμφανίζονται ιδίως σε σχέσεις ιδιωτικού δικαίου, το οποίο εξακολουθεί να διέπεται σε μεγάλο βαθμό από την εθνική νομοθεσία έτσι ώστε να μην αποκλείεται οι ίδιες ρήτρες να έχουν διαφορετικές έννομες συνέπειες στα διάφορα εθνικά νομοθετικά συστήματα. Ενόψει του γεγονότος ότι ο χαρακτηρισμός μιας συγκεκριμένης συμβατικής ρήτρας εξαρτάται πρωτίστως από το εθνικό δίκαιο [56] και η ερμηνεία και εφαρμογή του εθνικού δικαίου αποτελεί αρμοδιότητα του εθνικού δικαστηρίου θα πρέπει να συμφωνήσουμε και με το επιχείρημα αυτό.

98. Οι ως άνω αρχές επιβεβαιώθηκαν στην απόφαση Mostaza Claro [57] και, πρόσφατα, στην απόφαση Pannon [58], στην οποία διευκρινίστηκε επιπλέον ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εκτιμήσει, υπό το πρίσμα των γενικής φύσεως συλλογισμών που περιέχονται στην απόφαση του Δικαστηρίου, αν μία συμβατική ρήτρα μπορεί να χαρακτηριστεί ως καταχρηστική [59]. Αυτό όμως δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι ο εθνικός δικαστής οφείλει κατά την άσκηση των ελεγκτικών του αρμοδιοτήτων να λαμβάνει υπόψη του τις ερμηνευτικές οδηγίες του κοινοτικού δικαστή [60].

99. Εν προκειμένω, θα πρέπει ωστόσο να διευκρινιστεί ότι η αναφορά των προς εκτίμηση στοιχείων στην ως άνω απόφαση σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να θεωρηθεί εξαντλητική. Πρόκειται για ορισμένα μόνον από τα «γενικά κριτήρια» κατά τη νομολογία, τα οποία το Δικαστήριο δύναται να παρέχει στον εθνικό δικαστή δυνάμει του μονοπωλίου που έχει για την ερμηνεία του κοινοτικού

55 — Ορθώς επισημαίνει ο Basedow, J., όπ.π., σ. 61, ότι οι εκτιμήσεις δικαιοπολιτικού χαρακτήρα θα πρέπει να συζητούνται ανοιχτά. Κατά την άποψη του συγγραφέα, το Δικαστήριο δεν δύναται να εκφράζει άποψη για κάθε μεμονωμένη περίπτωση καταχρηστικότητας συμβατικών ρητρών, θα πρέπει όμως να έχει τη δυνατότητα να εκδίδει αποφάσεις οι οποίες θα αποτελούν πυξίδα για την ερμηνεία του γενικού κανόνα του άρθρου 3 της οδηγίας 93/13. Κατά τον Heinig, J., όπ.π., σ. 886, ο καταχρηστικός χαρακτήρας μιας ρήτρας μπορεί να εξαρτάται από πληθώρα παραγόντων κατά περίπτωση, των οποίων η στάθμιση με βάση το στοιχείο της αποτελεσματικότητας δύναται με βάση το υφιστάμενο στάδιο εξέλιξης του ευρωπαϊκού ιδιωτικού δικαίου να ανατεθεί στα εθνικά δικαστήρια. Ο Freitag, R., όπ.π., σ. 398, παρατηρεί ότι οι προδιατυπωμένοι συμβατικοί όροι μπορούν να ελεγχθούν ως προς την ενδεχόμενη καταχρηστικότητά τους μόνον βάσει νομικού μέτρου αναφοράς. Καθόσον δεν υφίσταται ενιαία ευρωπαϊκή κωδικοποίηση του αστικού δικαίου, το μέτρο αυτό διαμορφώνεται από το εκάστοτε εθνικό δίκαιο, το οποίο όμως εκφεύγει του ελέγχου του Δικαστηρίου. Ο Whittaker, S., όπ.π., σ. 1154, θεωρεί το εθνικό δικαστήριο ως κατάλληλο φόρουμ για τη διαπίστωση του καταχρηστικού χαρακτήρα συμβατικών ρητρών, καθώς αυτό είναι περισσότερο από κάθε άλλο σε θέση να κρίνει το εθνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο χρησιμοποιούνται οι ρήτρες αυτές.

56 — Βλ., συναφώς, Bernadskaya, E., «L'office du juge et les clauses abusives: faculté ou obligation?», *Revue Lamy droit d'affaires*, 42/2009, σ. 71, η οποία επισημαίνει ότι η in concreto αξιολόγηση συμβατικών ρητρών που περιέχονται σε συμβάσεις καταναλωτών εξαρτάται από τον εθνικό δικαστή, ο οποίος κρίνει βάσει των κανόνων του εθνικού δικαίου.

57 — Απόφαση Mostaza Claro (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψεις 22 και 23).

58 — Απόφαση Pannon (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4, σκέψη 42).

59 — Όπ.π. (σκέψη 43).

60 — Η προδικαστική απόφαση του Δικαστηρίου αποτελεί τυπικό και ουσιαστικό δεδικασμένο και δεσμεύει τόσο το αιτούν όσο και κάθε άλλο εθνικό δικαστήριο που επιλαμβάνεται της κύριας δίκης, συμπεριλαμβανομένων των επόμενων βαθμών. Βλ. απόφαση της 24ης Ιουνίου 1969, 29/68, Milchkontor (Συλλογή τόμος 1969-1971, σ. 49, σκέψη 3). Βλ., συναφώς, Schwarze, J., όπ.π., σημείο 63, σ. 1826.

δικαίου. Η εξειδίκευση του πραγματικού της καταχρηστικότητας του άρθρου 3, παράγραφος 1, της οδηγίας σε επίπεδο κοινοτικού δικαίου θα πρέπει να νοείται ως μία διαρκής διαδικασία την οποία τελικώς κατευθύνει το Δικαστήριο. Καθήκον του πρέπει να είναι η σταδιακή συγκεκριμενοποίηση των αφηρημένων κριτηρίων ελέγχου της καταχρηστικότητας και η μέσω της σταδιακής εμπειρίας διαμόρφωση των χαρακτηριστικών ενός κοινοτικού ελέγχου καταχρηστικότητας. Ως έκφανση της σχέσεως κατανομής καθηκόντων μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων, η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως αποτελεί το κατάλληλο μέσο για την επίτευξη δίκαιων αποτελεσμάτων τα οποία να διαφυλάττουν την οικονομία της δίκης [61].

4. Συμπέρασμα

100. Με βάση τα ανωτέρω η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα θα πρέπει να είναι ότι η κατά το άρθρο 234 ΕΚ αρμοδιότητα του Δικαστηρίου περιλαμβάνει και την αρμοδιότητα ερμηνείας της έννοιας της «καταχρηστικής ρήτρας», όπως αυτή χρησιμοποιείται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13, καθώς και των ρητρών που απαριθμούνται στο παράρτημά της.

101. Η απάντηση στο τρίτο προδικαστικό ερώτημα θα πρέπει να είναι ότι η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως –με την οποία ζητείται μια τέτοια ερμηνεία, προκειμένου να διασφαλιστεί ομοιόμορφο επίπεδο προστασίας, σε όλα τα κράτη μέλη, των δικαιωμάτων των καταναλωτών που κατοχυρώνει η οδηγία 93/13– μπορεί να περιλάβει και το ζήτημα των πτυχών εκείνων που μπορεί ή οφείλει να λάβει υπόψη του ο εθνικός δικαστής στο πλαίσιο εφαρμογής επί συγκεκριμένης ατομικής ρήτρας των γενικών κριτηρίων που θέτει η οδηγία.

Δ — Επί του τετάρτου προδικαστικού ερωτήματος

1. Αντικείμενο του ερωτήματος

102. Με το τέταρτο ερώτημά του το αιτούν δικαστήριο ζητεί κατ' ουσίαν να διευκρινιστούν η τριακοστή τέταρτη και η τριακοστή πέμπτη σκέψη της αποφάσεως Pannon [62], με τις οποίες το Δικαστήριο διαπίστωσε τα ακόλουθα:

«Υπό τις περιστάσεις αυτές, τα ειδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ένδικης διαδικασίας η οποία διεξάγεται στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή δεν μπορούν να αποτελούν στοιχείο δυνάμενο να θίξει την έννομη

61 — Βλ., συναφώς, Röthel, A., όπ.π., σ. 427. Κατά τη συγγραφέα, το υπό διαμόρφωση κοινοτικό αστικό δίκαιο στηρίζεται στην επικοινωνία και τη συνεργασία όσο κανένας άλλος τομέας του δικαίου. Η συγγραφέας θεωρεί ότι η διαδικασία εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες για τη διαμόρφωση του υπερεθνικού ιδιωτικού δικαίου και την περαιτέρω εξέλιξη της διαδικασίας ολοκληρώσεως. Επίσης, θεωρεί ότι με την απόφαση Freiburger Kommunalbauten το Δικαστήριο έστειλε σήμα προς τη σωστή κατεύθυνση καθώς η κατανομή των εξουσιών μεταξύ Δικαστηρίου και εθνικών δικαστηρίων, όπως περιγράφεται στην απόφαση αυτή, υπόσχεται δίκαια αποτελέσματα τα οποία υπηρετούν την οικονομία της δίκης και τυγχάνουν ευρείας αποδοχής.

62 — Απόφαση Pannon (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4).

προστασία της οποίας πρέπει να απολαύει ο καταναλωτής δυνάμει των διατάξεων της οδηγίας.

Κατόπιν αυτού, η προσήκουσα απάντηση στο δεύτερο ερώτημα που υπέβαλε ο εθνικός δικαστής είναι ότι ο τελευταίος οφείλει να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας εφόσον διαθέτει συναφώς τα αναγκαία νομικά και πραγματικά στοιχεία. Οσάκις κρίνει ότι παρόμοια ρήτρα είναι καταχρηστική, δεν την εφαρμόζει, εκτός και αν αντιτίθεται σε αυτό ο καταναλωτής. Η ανωτέρω υποχρέωση βαρύνει τον εθνικό δικαστή και κατά τον έλεγχο της κατά τόπον αρμοδιότητάς του.»

2. Οι κρίσιμες διαπιστώσεις του Δικαστηρίου στην απόφαση Pannon υπό το πρίσμα της προγενέστερης νομολογίας στο θέμα της υποχρεώσεως του εθνικού δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση

104. Προτού αναφερθώ στο προδικαστικό ερώτημα, και προκειμένου να αποσαφηνιστεί το αντικείμενο αυτού, κρίνω σκόπιμο να προβώ σε σύντομη επισκόπηση των κρίσιμων για την παρούσα υπόθεση διαπιστώσεων του Δικαστηρίου στην απόφαση Pannon υπό το πρίσμα της προγενέστερης νομολογίας.

103. Στην απόφασή του περί παραπομπής το αιτούν δικαστήριο επισημαίνει [63] ότι από τα στοιχεία της αποφάσεως δεν προκύπτει σαφώς η χρονολογική σειρά που πρέπει να ακολουθηθεί: είτε ο εθνικός δικαστής δεν μπορεί να εξετάσει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα συμβατικής ρήτρας, όταν έχει τα προς τούτο αναγκαία πραγματικά και νομικά στοιχεία, είτε η αυτεπάγγελτη εξέταση σημαίνει επίσης ότι στο πλαίσιο εξετάσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα συγκεκριμένης συμβατικής ρήτρας εναπόκειται στο επιληφθέν δικαστήριο να εξακριβώσει και να συμπληρώσει, αυτεπαγγέλτως, τα νομικά και πραγματικά στοιχεία που απαιτούνται σχετικώς.

105. Με βάση την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου μετά την απόφαση Océano Grupo [64], «η προστασία την οποία η οδηγία […] εξασφαλίζει στους καταναλωτές συνεπάγεται *τη δυνατότητα* του εθνικού δικαστηρίου να εκτιμά αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα ρήτρας συμβάσεως που έχει υποβληθεί στην κρίση του», και μάλιστα ακόμη και «όταν εξετάζει το παραδεκτό αγωγής ασκηθείσας ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων». Η ανωτέρω διατύπωση άφηνε βέβαια ανοιχτό το ερώτημα αν το Δικαστήριο έκανε δεκτή την υποχρέωση ή την απλή δυνατότητα της αυτεπάγγελτης εξετάσεως των ρητρών ως προς τον καταχρηστικό τους χαρακτήρα. Η απόφαση Pannon συνέβαλε στην αποσαφήνιση του ζητήματος αυτού καθώς το Δικαστήριο διαπίστωσε πλέον ότι το καθήκον του εθνικού δικαστηρίου «δεν περιορίζεται μόνο στην εξουσία να κρίνει τον καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας», αλλά ότι υπάρχει σχετική *υποχρέωση* [65]. Η υποχρέωση

63 — Βλ. σ. 2 της αποφάσεως περί παραπομπής της 2ας Ιουλίου 2009.

64 — Απόφαση Océano Grupo (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 43, σκέψεις 28 και 29) και αποφάσεις της 21ης Νοεμβρίου 2002, C-473/00, Cofidis (Συλλογή 2002, σ. I-10875, σκέψεις 32 και 33), και Mostaza Claro (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψεις 27 και 28).

65 — Απόφαση Pannon (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4).

αυτή ισχύει για όλες τις καταχρηστικές ρήτρες συμπεριλαμβανομένων των ρητρών δικαιοδοσίας. Την υποχρέωση εξετάσεως είχε κάνει δεκτή το Δικαστήριο ήδη στην απόφαση Cofidis [66] και με ακόμη πιο σαφή τρόπο στην απόφαση Mostaza Claro [67]. Στην απόφαση Pannon, το Δικαστήριο πρόσθεσε ότι η υποχρέωση αυτεπάγγελτης εξετάσεως υπάρχει μόνον όταν η ακυρότητα επέρχεται *ipso iure* σύμφωνα με το άρθρο 6, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13 και δεν απαιτείται να την επικαλεστεί ο καταναλωτής [68].

106. Μια άλλη καινοτομία που εισήγαγε η απόφαση Pannon έγκειται στην κατάδειξη της δυνατότητας του εθνικού δικαστή να εφαρμόσει την επίδικη ρήτρα αν ο καταναλωτής, αφού ενημερώθηκε προηγουμένως από τον δικαστή, δεν προτίθεται να επικαλεστεί τον καταχρηστικό χαρακτήρα της [69]. Το πλεονέκτημα της προσέγγισης αυτής είναι ότι δεν επιβάλλει στον καταναλωτή κάποια αναγκαστική προστασία αλλά κατευθύνεται περισσότερο με γνώμονα την προστασία του καταναλωτή μέσω της πληροφόρησης [70].

66 — Απόφαση Cofidis (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 64).

67 — Απόφαση Mostaza Claro (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16).

68 — Απόφαση Pannon (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 4, σκέψη 24).

69 — Όπ.π. (σκέψη 33).

70 — Βλ., επίσης, Heinig, J., όπ.π., σ. 886. Οι Osztovits, A./Nemessányi, Z., «Missbräuchliche Zuständigkeitsklauseln in der Ungarischen Rechtsprechung im Licht der Urteile des EuGH», *Zeitschrift für Europarecht, internationales Privatrecht & Rechtsvergleichung*, 2010, σ. 25, επισημαίνουν ότι το Δικαστήριο απάντησε με τον τρόπο αυτόν στο αδιευκρίνιστο μέχρι πρότινος θεωρητικό ζήτημα αν το εθνικό δικαστήριο δύναται να διαπιστώσει την ακυρότητα ακόμη και στην περίπτωση που ο καταναλωτής, έχοντας λάβει τη σχετική ενημέρωση, επιμένει ρητά στη διατήρηση της ρήτρας. Οι συντάκτες θεωρούν ότι, μετά την απόφαση, η αρχή «pacta sunt servanda» φαίνεται να επικρατεί έναντι της «μη δεσμευτικότητας» καταχρηστικών συμβατικών ρητρών, παρότι σύμφωνα με την απόφαση Mostaza Claro οι διατάξεις της οδηγίας είναι δημοσίας τάξεως.

3. Νομική εκτίμηση

107. Όπως ωστόσο ορθώς παρατηρεί η Επιτροπή, το προδικαστικό ερώτημα δεν αναφέρεται στην περίπτωση κατά την οποία μία ρήτρα είναι πράγματι καταχρηστική, αλλά στην περίπτωση κατά την οποία ο εθνικός δικαστής εντοπίζει *ενδεχόμενο* καταχρηστικό χαρακτήρα της συμβατικής ρήτρας, δηλαδή απλώς πιθανολογεί την ύπαρξη καταχρηστικότητας χωρίς να μπορεί να την διαπιστώσει με βεβαιότητα. Επειδή όμως η οδηγία 93/13 δεν περιέχει σχετική πρόβλεψη, με βάση τη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών [71] θα έπρεπε να εφαρμοστεί καταρχήν το εθνικό δικονομικό δίκαιο.

108. Από την άλλη πλευρά, η αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών δεν θα πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα τη ματαίωση της προστασίας του καταναλωτή που επιτάσσουν σύμφωνα με τη νομολογία [72] τα άρθρα 6 και 7 της οδηγίας 93/13. Υπό την έννοια αυτή θα πρέπει να εκληφθεί και αυτό που διαπίστωσε το Δικαστήριο στην τριακοστή τέταρτη σκέψη της αποφάσεως Pannon, κατά την οποία «τα ειδικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα της ένδικης διαδικασίας η οποία διεξάγεται στο πλαίσιο του εθνικού δικαίου

71 — Βλ. σημείο 65 στις παρούσες προτάσεις.

72 — Κατά το Δικαστήριο πρέπει να θεωρηθεί ότι η δυνατότητα του δικαστηρίου να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τον καταχρηστικό χαρακτήρα ορισμένης συμβάσεως συνιστά το κατάλληλο μέσο τόσο για την επίτευξη του αποτελέσματος που καθορίζει το άρθρο 6 της οδηγίας, ήτοι για να μη δεσμεύονται οι μεμονωμένοι καταναλωτές από καταχρηστικές ρήτρες, όσο και για την υλοποίηση του στόχου του άρθρου 7, καθόσον μια τέτοια εξέταση μπορεί να έχει αποτρεπτικό αποτέλεσμα συμβάλλοντας στην παύση της χρησιμοποιήσεως καταχρηστικών ρητρών στις συμβάσεις που συνάπτει ένας επαγγελματίας με τους καταναλωτές (βλ. αποφάσεις Océano Grupo, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 43, σκέψη 28, Cofidis, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 64, σκέψη 32, και Mostaza Claro, προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 16, σκέψη 27).

μεταξύ επαγγελματία και καταναλωτή δεν μπορούν να αποτελούν στοιχείο δυνάμενο να θίξει την έννομη προστασία της οποίας πρέπει να απολαύει ο καταναλωτής δυνάμει των διατάξεων της οδηγίας». Ως εκ τούτου, σε μεμονωμένες περιπτώσεις απαιτούνται εστιασμένες παρεμβάσεις στην κανονιστική δικονομική αυτονομία των κρατών μελών προκειμένου να επιτευχθούν οι σκοποί της οδηγίας [73]. Παραμένει το ερώτημα αν στην απόφαση Pannon υπήρξε τέτοιου είδους κοινοτική παρέμβαση στην κανονιστική δικονομική αυτονομία των κρατών μελών και, σε περίπτωση που η απάντηση είναι αρνητική, αν μία τέτοια παρέμβαση θα ήταν επιβεβλημένη.

109. Στην τριακοστή πέμπτη σκέψη της αποφάσεως Pannon το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι το εθνικό δικαστήριο είναι υποχρεωμένο να προβεί σε αυτεπάγγελτη εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας «*εφόσον* διαθέτει συναφώς τα αναγκαία νομικά και πραγματικά στοιχεία». Τη διατύπωση αυτή χρησιμοποίησε το Δικαστήριο προσφάτως και στην απόφαση Asturcom [74]. Κατά την άποψή μου, η φράση αυτή σημαίνει ότι η υποχρέωση εξετάσεως γεννάται τότε μόνον, όταν από τους ισχυρισμούς των διαδίκων ή από άλλες περιστάσεις προκύπτουν για το δικαστήριο ενδείξεις πιθανής καταχρηστικότητας [75]. Μόνο σε αυτή την περίπτωση το δικαστήριο οφείλει να εξετάζει αυτεπαγγέλτως τις σχετικές αμφιβολίες, χωρίς να απαιτείται συγκεκριμένη επίκληση της καταχρηστικότητας από διάδικο [76]. Αντιθέτως, από την απόφαση δεν προκύπτει ότι το εθνικό δικαστήριο θα είχε

73 — Το ότι η αρχή της δικονομικής αυτονομίας των κρατών μελών δεν είναι απαράβατη και ορισμένες επεμβάσεις ενδέχεται να είναι δικαιολογημένες υποστηρίζει τεκμηριωμένα ο Heinig, J., όπ.π., σ. 885, κατά την άποψη του οποίου η υποχρέωση εξετάσεως ρητρών δικαιοδοσίας που περιέχονται σε γενικούς όρους συναλλαγής δεν αποτελεί ανεπίτρεπτη επέμβαση στη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών. Όπως εύστοχα εξηγεί ο συγγραφέας, οι εξουσίες της Ευρωπαϊκής Ενώσεως στο δίκαιο καταναλωτών δεν περιορίζονται στην ουσία, αλλά ενδέχεται να αφορούν και σε δικονομικές πτυχές. Εξάλλου οι συμφωνίες παρέκτασης της αρμοδιότητας συγκαταλέγονται σαφώς μεταξύ των ρητρών που δυσχεραίνουν την υλοποίηση των ουσιαστικών δικαιωμάτων του καταναλωτή, όπως αποδεικνύουν οι υποθέσεις Océano Grupo και Pannon. Το γεγονός ότι η οδηγία 93/13 καταλαμβάνει και δικονομικές πτυχές φαίνεται κατά την άποψη του συγγραφέα στο σημείο 1, στοιχείο ιζ', του παραρτήματος, σύμφωνα με το οποίο μια ρήτρα μπορεί να κηρυχθεί καταχρηστική όταν παρεμποδίζει την προσφυγή του καταναλωτή ενώπιον δικαστηρίου.

74 — Όπ.π. (σκέψη 53).

75 — Από τη σύγκριση των διαφόρων γλωσσικών εκδοχών προκύπτει ότι η επίμαχη δευτερεύουσα πρόταση υποδηλώνει είτε χρονολογική ακολουθία είτε αίρεση. Με απειροελάχιστες διαφορές προκύπτει από όλες τις εκδόσεις ότι η εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα θα πρέπει να γίνεται *μετά* τη λήψη των αναγκαίων προς τούτων νομικών και πραγματικών στοιχείων. Δανικά: «*så snart* den råder over de oplysninger om de retlige eller faktiske omstændigheder, som denne prøvelse kræver»· γερμανικά: «*sobald* es über die hierzu erforderlichen rechtlichen und tatsächlichen Grundlagen verfügt»· γαλλικά: «*dès qu'*il dispose des éléments de droit et de fait nécessaires à cet effet»· αγγλικά: «*where* it has available to it the legal and factual elements necessary for that task»· ιταλικά: «*a partire dal momentoin cui* dispone degli elementi di diritto e di fatto necessari a tal fine»· πορτογαλικά: «*desde que* disponha dos elementos de direito e de facto necessários para o efeito»· σλοβενικά: «*če* razpolaga s potrebnimi dejanskimi in pravnimi elementi»· ισπανικά: «*tan pronto como* disponga de los elementos de hecho y de Derecho necesarios para ello»· ολλανδικά: «*zodra* hij over de daartoe noodzakelijke gegevens, feitelijk en rechtens, beschikt»· ουγγρικά: «*amennyiben* rendelkezésére állnak az e tekintetben szükséges ténybeli és jogi elemek».

76 — Βλ., επίσης, Mayer, C., «Missbräuchliche Gerichtsstandsvereinbarungen in Verbraucherverträgen: Anmerkung zu EuGH, Urteil vom 4.6.2009, C-243/08 — Pannon GSM Zrt../Erzsébet Sustiké Györfi», *Zeitschrift für Gemeinschaftsprivatrecht*, 2009, σ. 221. Σύμφωνος προφανώς και ο Poissonnier, G., «La CJCE franchit une nouvelle étape vers une réelle protection du consommateur», *Recueil Dalloz*, 34/2009, σ. 2314, ο οποίος γράφει ότι στην υπόθεση Pannon το Δικαστήριο συνάρτησε την υποχρέωση αυτεπάγγελτης εξετάσεως του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας με την προϋπόθεση ότι ο δικαστής διαθέτει συναφώς τα αναγκαία νομικά και πραγματικά στοιχεία. Παρότι δεν προκύπτει σαφώς, με την άποψη αυτή φαίνεται να συντάσσονται και οι Aubry, H./Poillot, E./Sauphanor-Brouillard, N., όπ.π., σ. 798, οι οποίοι θεωρούν τη διαπίστωση του Δικαστηρίου «από δικονομική σκοπιά ως λογική».

την ίδια υποχρέωση αν δεν διέθετε τα στοιχεία αυτά.

110. Άλλως ειπείν, δεν προκύπτει από το κοινοτικό δίκαιο κάποια διάταξη που να υποχρεώνει τον εθνικό δικαστή να προβεί με δική του πρωτοβουλία στην έρευνα που απαιτείται για τη διαπίστωση της συνδρομής των νομικών και πραγματικών στοιχείων που είναι απαραίτητα για τον χαρακτηρισμό μιας συμβατικής ρήτρας ως καταχρηστικής, εφόσον τα στοιχεία αυτά δεν έχουν τεθεί στη διάθεσή του. Οι εξουσίες του εθνικού δικαστή προσδιορίζονται κατά μείζονα λόγο από το εθνικό δικονομικό δίκαιο. Στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να επισημανθεί ότι στο δίκαιο των κρατών μελών η πολιτική δίκη διέπεται από τη *συζητητική αρχή,* σύμφωνα με την οποία οι διάδικοι οφείλουν να επικαλούνται όλα τα πραγματικά στοιχεία βάσει των οποίων αποφασίζει το δικαστήριο. Αυτό ισχύει προφανώς και στην ουγγρική πολιτική δικονομία καθώς, όπως τουλάχιστον προκύπτει από το τέταρτο προδικαστικό ερώτημα, η διεξαγωγή αποδείξεων διατάσσεται μόνο με αίτηση των διαδίκων. Συνεπώς, σύμφωνα με τον ουγγρικό Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας τα αποδεικτικά μέσα κατονομάζονται καταρχήν από τους διαδίκους της ένδικης διαφοράς [77].

111. Τα όρια που θέτει το εν λόγω χαρακτηριστικό γνώρισμα της εθνικής πολιτικής δικονομίας στην αυτεπάγγελτη εξέταση από τον εθνικό δικαστή αναγνωρίστηκαν με σαφήνεια από το Δικαστήριο στην υπόθεση van Schijndel και van Veen [78], όπου διαπιστώθηκε ότι «το κοινοτικό δίκαιο δεν επιβάλλει στα εθνικά δικαστήρια την υποχρέωση να εξετάζουν αυτεπαγγέλτως ισχυρισμό αντλούμενο από την παράβαση κοινοτικών διατάξεων, εφόσον η εξέταση του ισχυρισμού αυτού θα τα υποχρέωνε να εγκαταλείψουν την επιβαλλόμενη ουδετερότητά τους, εξερχόμενα των ορίων της ένδικης διαφοράς, όπως προσδιορίστηκε από τους διαδίκους, και στηριζόμενα σε άλλα γεγονότα και περιστάσεις πέραν εκείνων επί των οποίων στηρίζει το αίτημά του ο διάδικος ο οποίος έχει συμφέρον για την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων». Κατά συνέπεια, η συζητητική αρχή που ισχύει στην πολιτική δίκη θέτει περιορισμούς στην εξουσία του εθνικού δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση, τους οποίους το κοινοτικό δίκαιο οφείλει να σεβαστεί [79].

77 — Βλ., επίσης, Osztovits, A./Nemessányi, Z., όπ.π., σ. 25, οι οποίοι παραπέμπουν στο άρθρο 164 του ουγγρικού Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας.

78 — Όπ.π.

79 — Βλ., συναφώς, Poissonnier, G., όπ.π., σ. 2314, κατά τον οποίο η συζητητική αρχή στην πολιτική δίκη αποτελεί περιορισμό της υποχρεώσεως του εθνικού δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση.

112. Πέραν αυτού είναι αμφίβολο αν συντρέχει λόγος να επιβληθεί στον εθνικό δικαστή η υποχρέωση να προβαίνει σε διεξοδική εξέταση προκειμένου να επιτευχθεί ο επιδιωκόμενος από την οδηγία 93/13 σκοπός του ελέγχου καταχρηστικών ρητρών. Μια συμβατική ρήτρα που ενδεχομένως θα χαρακτηριζόταν ως καταχρηστική επειδή υπάγει τις διαφορές που προκύπτουν από τη σύμβαση σε δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου ο επαγγελματίας έχει την έδρα του [80] θα μπορούσε να εξεταστεί από τον εθνικό δικαστή ήδη στο πλαίσιο της αυτεπάγγελτης εξετάσεως της αρμοδιότητάς του χωρίς αυτός να εξαρτάται από τους αναλυτικούς ισχυρισμούς των διαδίκων. Αυτό επιβεβαιώνεται άλλωστε και από τις δικονομικές περιστάσεις της κύριας δίκης, αφού, όπως προκύπτει από τη δικογραφία, το αιτούν δικαστήριο παρατήρησε ήδη πριν από τον προσδιορισμό της προφορικής συζητήσεως ότι η κατοικία του εναγομένου δεν βρίσκεται στην περιφέρειά του, αλλά ότι η ενάγουσα κατέθεσε την αίτησή της για την έκδοση διαταγής πληρωμής στο εγγύτερο στην έδρα της δικαστήριο, επικαλούμενη τους γενικούς όρους της συμβάσεως, και έτσι γεννήθηκαν στο δικαστήριο αμφιβολίες σχετικά με τον επίμαχο συμβατικό όρο. Με τον τρόπο αυτόν το αιτούν δικαστήριο υπονοεί τελικά ότι προέκυψαν υποψίες πως πρόκειται για καταχρηστική ρήτρα δικαιοδοσίας.

80 — Βλ. απόφαση Océano Grupo (προπαρατεθείσα στην υποσημείωση 43, σκέψεις 21 έως 24), όπου το Δικαστήριο αποφάνθηκε ότι μια ρήτρα περί παρεκτάσεως της αρμοδιότητας, που περιλαμβάνεται σε σύμβαση συναπτόμενη μεταξύ ενός καταναλωτή και ενός επαγγελματία χωρίς να αποτελέσει αντικείμενο ατομικής διαπραγματεύσεως και η οποία εκχωρεί αποκλειστική αρμοδιότητα στο δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η έδρα του επαγγελματία, πρέπει να θεωρείται καταχρηστική υπό την έννοια του άρθρου 3 της οδηγίας, στο μέτρο που δημιουργεί, παρά την απαίτηση καλής πίστεως, σημαντική ανισορροπία εις βάρος του καταναλωτή μεταξύ των εκ της συμβάσεως δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων. Και τούτο διότι κατά την άποψη του Δικαστηρίου μια τέτοια ρήτρα επιβάλλει στον καταναλωτή την υποχρέωση να υπαχθεί στην αποκλειστική αρμοδιότητα δικαστηρίου το οποίο μπορεί να είναι απομακρυσμένο από τον τόπο της κατοικίας του, πράγμα το οποίο μπορεί να καταστήσει δυσχερή την παράστασή του ενώπιον του δικαστηρίου αυτού. Στην περίπτωση διαφορών που αφορούν περιορισμένα ποσά, τα έξοδα που απαιτούνται για την παράσταση του καταναλωτή μπορεί να τον αποθαρρύνουν και να τον οδηγήσουν σε παραίτηση από την άσκηση ένδικης προσφυγής ή από την υπεράσπισή του. Ως εκ τούτου, μια τέτοια ρήτρα εμπίπτει στην κατηγορία των ρητρών που έχουν ως σκοπό ή ως αποτέλεσμα τη ματαίωση ή την παρεμπόδιση της ασκήσεως ενδίκων προσφυγών από τον καταναλωτή, κατηγορία που προβλέπεται στο σημείο 1, στοιχείο ιζ΄, του παραρτήματος της οδηγίας. Αντιθέτως, η ρήτρα αυτή επιτρέπει στον επαγγελματία να συγκεντρώνει το σύνολο των διαφορών που αφορούν την επαγγελματική του δραστηριότητα στο δικαστήριο στην περιφέρεια του οποίου βρίσκεται η επαγγελματική έδρα του, πράγμα το οποίο διευκολύνει την παράστασή του ενώπιον του δικαστηρίου καθιστώντας την συγχρόνως λιγότερο δαπανηρή. Σύμφωνος εμφανίζεται ο Poissonnier, G., όπ.π., σ. 2313. Κατά τους Osztovits, A./Nemessányi, Z., όπ.π., σ. 23, η εν λόγω νομοθεσία δεν τύγχανε αποδοχής στην ουγγρική νομική πράξη για πολλά χρόνια. Το σύνηθες μέχρι σήμερα είναι ο επαγγελματίας να περιλαμβάνει στους γενικούς όρους συναλλαγής της επιχείρησής του μια ρήτρα δικαιοδοσίας σύμφωνα με την οποία τα συμβαλλόμενα μέρη υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του δικαστηρίου της έδρας του ή, ακόμη πιο συχνά, του γεωγραφικά εγγύτερου στην έδρα του.

113. Όμως, ακόμη και σε περιπτώσεις στις οποίες δεν πρόκειται για ρήτρες δικαιοδοσίας αλλά για ουσιαστικού δικαίου συμβατικές υποχρεώσεις, θα πρέπει κατά κανόνα να αναμένεται ότι ο εθνικός δικαστής θα λάβει τουλάχιστον ένα αντίγραφο της συμβάσεως που συνήψε ο καταναλωτής ως κρίσιμο στοιχείο αποδείξεως των εγειρόμενων αξιώσεων. Ήδη αυτό θα σήμαινε όμως ότι το δικαστήριο έχει στη διάθεσή του τα «αναγκαία νομικά και πραγματικά στοιχεία» που σύμφωνα με την απόφαση Pannon απαιτούνται για την αυτεπάγγελτη εξέταση της καταχρηστικότητας. Έτσι, το εθνικό δικαστήριο θα ήταν σε θέση να εκπληρώσει την υποχρέωσή του για αυτεπάγγελτη εξέταση του καταχρηστικού χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας χωρίς στις περισσότερες περιπτώσεις να συναντά ιδιαίτερες πρακτικές δυσκολίες. Δεν αποκλείεται βέβαια το ενδεχόμενο, στην πράξη να υπάρχουν συμβατικές ρήτρες των οποίων ο καταχρηστικός χαρακτήρας δύναται να διαπιστωθεί μόνο μετά από διεξοδική εξέταση. Μια τέτοια εξέταση όμως εξαρτάται, όπως

προελέχθη, από τις εθνικές δικονομικές διατάξεις, καθώς το κοινοτικό δίκαιο δεν προβλέπει σχετική υποχρέωση.

114. Οι ήδη αναφερθείσες αρχές της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας [81] δεν επιβάλλουν την αναγνώριση της υποχρεώσεως του εθνικού δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση. Σε ό,τι αφορά την τήρηση της ισοδυναμίας στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο εθνικός δικαστής δεν έχει, προφανώς, στο πλαίσιο διαδικασιών που αφορούν μόνο το εθνικό δίκαιο περισσότερες εξουσίες από όσες έχει σε διαδικασίες που έχουν ως σκοπό την προστασία των δικαιωμάτων που έλκουν οι πολίτες από την οδηγία 93/13. Κατά συνέπεια δεν προκύπτει ότι θίγεται η αρχή της ισοδυναμίας. Επίσης δεν προκύπτει κατά πόσο κάτι τέτοιο θα μπορούσε να καταστήσει αδύνατη ή δυσανάλογα δυσχερή την άσκηση των εν λόγω δικαιωμάτων στην πράξη. Όπως αποδεικνύεται με βάση τα ανωτέρω [82], η μη πρόβλεψη από το εθνικό δίκαιο της υποχρεώσεως του δικαστή να προβεί σε αυτεπάγγελτη εξέταση δεν εμποδίζει κατ' ανάγκη τον εθνικό δικαστή να λάβει γνώση των νομικών και πραγματικών στοιχείων που είναι αναγκαία για τον χαρακτηρισμό μιας συμβατικής ρήτρας ως καταχρηστικής στο πλαίσιο της αυτεπάγγελτης έρευνας της αρμοδιότητάς του ή βάσει των ισχυρισμών των διαδίκων. Επίσης δεν τον εμποδίζει, ως διευθύνοντα τη διαδικασία, να καλεί τους διαδίκους να παράσχουν διευκρινίσεις ή να τους θέτει ερωτήματα ως προς τις σχέσεις που διέπουν την υπόθεση και τη διαφορά, εφόσον αυτό κριθεί απαραίτητο [83]. Στο μέτρο που μια τέτοια υποχρέωση διευθύνσεως της διαδικασίας προβλέπεται από το εθνικό δίκαιο, ο εθνικός δικαστής έχει καθήκον να συμβάλει ώστε οι διάδικοι να παραθέτουν πλήρως και εμπροθέσμως όλα τα κρίσιμα πραγματικά περιστατικά και ιδίως να συμπληρώνουν τυχόν κενά, να κατονομάζουν τα αποδεικτικά μέσα και να υποβάλλουν λυσιτελή αιτήματα [84]. Κατά συνέπεια, διαπιστώνεται ότι η μη πρόβλεψη υποχρεώσεως του εθνικού δικαστή να προβαίνει σε αυτεπάγγελτη εξέταση δεν συνιστά παραβίαση των αρχών της ισοδυναμίας και της αποτελεσματικότητας.

115. Η γενική αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας κατά το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί από τα κράτη μέλη να διαθέτουν

81 — Βλ. σημείο 67 στις παρούσες προτάσεις.

82 — Βλ. σημείο 112 στις παρούσες προτάσεις.

83 — Herb, A., *Europäisches Gemeinschaftsrecht und nationaler Zivilprozess*, Tübingen, 2007, σ. 232, ο οποίος θεωρεί ότι η υποχρέωση ουσιαστικής διεύθυνσης της δίκης αποτελεί πρόσφορο μέσο για τη διασφάλιση της δικαστικής προστασίας του καταναλωτή.

84 — Όπως ορθώς παρατηρεί ο Poissonnier, G., όπ.π., σ. 2315, στην εποχή μας ο πολιτικός δικαστής δεν μπορεί «να έχει τον ρόλο διαιτητή ο οποίος μετρά τις βολές και αφήνει τους διαδίκους να εξουσιάζουν τη διαδικασία». Κατά την άποψη του συγγραφέα, ο πολιτικός δικαστής διαδραματίζει ενεργό ρόλο ως διαχειριστής και ρυθμιστής της πολιτικής δίκης, ενώ στο δίκαιο προστασίας του καταναλωτή ο δικαστής οφείλει να λειτουργεί αντισταθμιστικά, έχοντας καθήκον να διασφαλίζει την τήρηση των κανόνων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μεροληπτεί υπέρ κάποιου διαδίκου αλλά ότι υπηρετεί τον νόμο. Κατά τον συγγραφέα, το δίκαιο προστασίας του καταναλωτή έχει διπλή αποστολή η οποία έγκειται, αφενός, στην προστασία του καταναλωτή και, αφετέρου, στην προώθηση της ηθικής συμπεριφοράς στην αγορά. Αυτή η διπλή αποστολή έχει ελαφρώς τροποποιήσει και εμπλουτίσει τον ρόλο του δικαστή, ο οποίος οφείλει να διασφαλίζει την τήρηση του σκοπού του νόμου και την αποτελεσματική εφαρμογή του.

στους πολίτες της Ενώσεως τα ένδικα βοηθήματα που είναι αναγκαία προκειμένου οι τελευταίοι να προβάλλουν δικαστικώς τα δικαιώματα που τους παρέχει το κοινοτικό δίκαιο. Η δυνατότητα της δικαστικής προβολής δικαιώματος είναι ουσιώδους σημασίας για τον κάτοχό του καθώς προσδίδει πρακτική αξία στη νομική θέση που του αναγνωρίζεται. Αυτό ωστόσο δεν σημαίνει ότι το κοινοτικό δίκαιο απαιτεί την κατάργηση της αρχής της πρωτοβουλίας των διαδίκων στην πολιτική δίκη και την αντικατάστασή της από την *αρχή της αυτεπάγγελτης εξετάσεως και του ανακριτικού συστήματος*. Μια τέτοια απαίτηση θα υπερέβαινε κατά πολύ τα όρια της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας και κατά συνέπεια θα αντέβαινε στην αρχή της αναλογικότητας κατά την έννοια του κοινοτικού δικαίου [85]. Η αρχή της αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας δεν επιτάσσει στα κράτη μέλη τίποτα παραπάνω από το να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα ώστε να προστατεύεται το άτομο κατά εύλογο τρόπο από την απώλεια των δικαιωμάτων που του απονέμει το κοινοτικό δίκαιο επειδή αγνοεί τις διαδικασίες και συμπεριφορές που πρέπει να ακολουθήσει. Τα κράτη μέλη έχουν διακριτική ευχέρεια να επιλέξουν τα μέσα για την εκπλήρωση της εν λόγω επιταγής. Ως πρόσφορα και συγχρόνως λιγότερο επεμβαίνοντα στη δικονομική αυτονομία των κρατών μελών μέσα προστασίας των διαδίκων θα μπορούσαν να θεωρηθούν για παράδειγμα η δυνατότητα και, στην περίπτωση πιο σύνθετων και πολύπλοκων δικών, η υποχρέωση εκπροσωπήσεως από δικηγόρο (σε συνδυασμό με τη χορήγηση του ευεργετήματος της πενίας), η υποχρέωση του δικαστή να προβαίνει σε επισημάνσεις, ερωτήσεις και αποσαφηνίσεις στο πλαίσιο της δίκης καθώς και η ήδη αναφερθείσα υποχρέωση του δικαστή να διευθύνει τη συζήτηση [86].

4. Συμπέρασμα

116. Κατά συνέπεια, η απάντηση στο τέταρτο προδικαστικό ερώτημα θα πρέπει να είναι ότι η οδηγία 93/13 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι σε περίπτωση κατά την οποία ο εθνικός δικαστής, μολονότι οι διάδικοι δεν διατύπωσαν σχετικό αίτημα, επισημάνει ο ίδιος τον ενδεχόμενο καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, δεν υποχρεούται να προβεί σε αυτεπάγγελτη εξέταση προς εξακρίβωση των πραγματικών και νομικών στοιχείων που είναι αναγκαία για μια τέτοια εκτίμηση, όταν οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες επιτρέπουν μια τέτοια εξέταση μόνον εφόσον το ζητήσουν οι διάδικοι.

85 — Βλ., συναφώς, Herb, A., όπ.π., σ. 231 επ.

86 — Βλ. σημείο 114 στις παρούσες προτάσεις.

VII — Πρόταση

117. Κατόπιν των ανωτέρω, προτείνω στο Δικαστήριο να αποφανθεί επί των προδικαστικών ερωτημάτων του Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság ως εξής:

«1) Ούτε από το άρθρο 23 του Οργανισμού αλλά και ούτε από το υπόλοιπο κοινοτικό δίκαιο προκύπτει ότι απαγορεύεται στον εθνικό δικαστή να πληροφορεί αυτεπαγγέλτως τον Υπουργό Δικαιοσύνης του δικού του κράτους μέλους σχετικά με την προδικαστική διαδικασία, συγχρόνως με την έναρξη της εν λόγω διαδικασίας.

2) Η κατά το άρθρο 234 ΕΚ αρμοδιότητα του Δικαστηρίου περιλαμβάνει και την αρμοδιότητα ερμηνείας της έννοιας της "καταχρηστικής ρήτρας", όπως αυτή χρησιμοποιείται στο άρθρο 3, παράγραφος 1, της οδηγίας 93/13/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 5ης Απριλίου 1993, σχετικά με τις καταχρηστικές ρήτρες των συμβάσεων που συνάπτονται με τους καταναλωτές, καθώς και των ρητρών που απαριθμούνται στο παράρτημά της.

3) Η αίτηση εκδόσεως προδικαστικής αποφάσεως –με την οποία ζητείται μια τέτοια ερμηνεία, προκειμένου να διασφαλιστεί ομοιόμορφο επίπεδο προστασίας, σε όλα τα κράτη μέλη, των δικαιωμάτων των καταναλωτών που κατοχυρώνει η οδηγία 93/13– μπορεί να περιλάβει και το ζήτημα των πτυχών εκείνων που μπορεί ή οφείλει να λάβει υπόψη του ο εθνικός δικαστής στο πλαίσιο εφαρμογής επί συγκεκριμένης ατομικής ρήτρας των γενικών κριτηρίων που θέτει η οδηγία.

4) Η οδηγία 93/13 πρέπει να ερμηνεύεται υπό την έννοια ότι σε περίπτωση κατά την οποία ο εθνικός δικαστής, μολονότι οι διάδικοι δεν διατύπωσαν σχετικό αίτημα, επισημάνει ο ίδιος τον ενδεχόμενο καταχρηστικό χαρακτήρα μιας συμβατικής ρήτρας, δεν υποχρεούται να προβεί σε αυτεπάγγελτη εξέταση προς εξακρίβωση των πραγματικών και νομικών στοιχείων που είναι αναγκαία για μια τέτοια εκτίμηση, όταν οι εθνικοί δικονομικοί κανόνες επιτρέπουν μια τέτοια εξέταση μόνον εφόσον το ζητήσουν οι διάδικοι.»